

Βασίλης Κ. Στρατόπουλος
Επίτιμος Διευθυντής Α' Προτύπων Παιδ. Ακαδ. Θεσ/νίκης

ΠΥΛΗΝΗ - ΕΞΩΧΩΡΑ ΑΙΤΩΛΙΚΟ

**2000 χρόνια αγώνες, δόξεις,
συμφορές, αδικίες**

**«Η γνώση της πατρίδας, μας οδηγεί
με μια θεϊκή και μυστηριώδη δύναμη
στην αγάπη αυτή»**

**Στα εγγόνια μου Δημήτρη και Βασίλη
με πολλή αγάπη**

Θεσσαλονίκη

Πίνακας περιεχομένων

.....	2
Στον Αναγνώστη.....	3
Α. ΠΩΣ ΚΑΙ ΓΙΑΤΙ.....	4
Β. ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ.....	7
Γ. Η ΠΡΩΤΗ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΤΟΥ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ.....	15
Δ. Η ΘΥΣΙΑ ΤΟΥ ΝΤΟΛΜΑ.....	18
Ε'. Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΤΟΥ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ.....	34
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	49

www.pentalofo.gr

Στον Αναγνώστη

Θέλω να σου εξομολογηθώ ότι τα γιοφύρια, πάντα στα μάτια μου, ενώνανε το μέρος που εργαζόμουνα με το Αιτωλικό, με το σπίτι μου, τη γειτονιά μου και τους φίλους μου.

Ενώνανε το χθες με το σήμερα, το παραμύθι με την πραγματικότητα και φούντωνε η αγάπη μου για τη γενέθλια γη.

Καρπός όλων αυτών το βιβλίο που κρατάς στα χέρια σου.

Πιστεύω ότι είναι ένα βιβλίο που ζωντανεύει μνήμες και ζωγραφίζει δόξες και συμφορές. Όμως δεν είναι μόνο πληροφοριακό, αλλά κι' ένα βιβλίο που προβληματίζει. Δεν είναι κάτι το πρωτότυπο, δεν είναι όμως και κανενός αντιγραφή.

Χρησιμοποιήσαμε την ιστορική παράδοση μέχρι τις μέρες μας, γιατί πιστεύουμε πως η ιστορική μνήμη είναι λιγότερο δική μας. Έτσι γίνεται και λιγότερο υποκειμενική.

Η όλη προετοιμασία του βιβλίου κράτησε τέσσερα χρόνια και δεν επιζητεί κανένα κέρδος. Ζητά μόνο την αλήθεια. Παραπονιέται για την αδικία και ο συγγραφέας θα νοιώσει μεγάλη χαρά αν κατορθώσει να μεταδώσει και σε σένα την περηφάνια του για το Αιτωλικό.

A. ΠΩΣ ΚΑΙ ΓΙΑΤΙ

Μικρό παιδί άκουγα χιλιάδες ιστορίες για το Αιτωλικό τα καλοκαίρια. Στις «λιάστρες» του παππού μου Παν. Βαλλιάνου, στον «πλάτανο» του Χρ. Μπογιατζή ή Κιτσέλα, του Βασ. Ιωαν. Στρατόπουλου, του Σ. Μακρή κ.π.ά. έδιναν κι έπαιρναν οι ιστορίες.

Οι γεροντότεροι, αρμαθιάζοντας καπνό, διηγόνταν με καμάρι τα κατορθώματα των προγόνων μας, στη στεριά και στη θάλασσα.

Αργότερα στο σχολείο άκουσα πολλά και από τους αξέχαστους δασκάλους μας Αντρ. Σωτηρακόπουλο, Κ. Στούμπο, Δ. Δασκαλοθανάση και Ελ. Στέλιου. Θυμάμαι ότι άρπαζαν την ευκαιρία, που παρουσιάζονταν σε κάθε μάθημα, για να μας διηγθούν τους ηρωισμούς των Αιτωλικιωτών.

Ακόμα πολλές ιστορίες άκουσα από τους Δημ. Κορδορούμπα, Ντίνο και Σπύρο Κτιστόπουλο, Δημ. Σπυρόπουλο, Κων. Βύσσιο, Ιωάν. Παπαλέζη, Κων. και Γερ. Παπαδόπουλο, Γ. Χριστόπουλο, Ι. Μύρκα, Αντ. Καρβέλη, Ι. Λεονάρδο, Το Θεολόγο Ι. Κολιτσάρα και τον Παπα-Στράτο Μπικιριώτη. Οι παραπάνω, μαζί με πολλούς άλλους, που δε θυμάμαι σήμερα, είχαν δημιουργήσει παλιά μιά «Χριστιανική ομάδα» που μαζευόντανε τα βράδια, πάνω στην αίθουσα του Εμπορικού Συλλόγου, για να ερμηνεύσουν κομμάτια της Αγίας Γραφής.

Εκεί, όσοι έρχονταν πρώτοι και πριν αρχίσει το μάθημα, συζητούσαν τα προβλήματα του τόπου μας. Όμως, όπως ήταν φυσικό, από κουβέντα σε κουβέντα, έφταναν και σε λεπτομέρειες από την ιστορία του Αιτωλικού.

Καθισμένος κι εγώ κοντά στον πατέρα μου, άκουγα με προσοχή όσα εξιστορούσαν, θυμάμαι τώρα ότι με εντυπωσίαζαν περισσότερο οι ιστορίες, που αναφέρονταν στους ηρωισμούς των προγόνων μας, θαύμαζα τα ανδραγαθήματά τους και με την παιδική μου φαντασία έπλαθα τους ήρωές μας.

Θάταν παράλειψη αν δεν ανέφερα ότι πολλά άκουσα και από το Γ. Σωτηρακόπουλο ή Μπαμπανάτσα, που πολύ αγαπούσε να διηγείται αιτωλικιώτικες ιστορίες απ' τους πολέμους. Ακόμα ιστορίες άκουσα και από το Χρ. Καστανά, όταν, κάτω από το παράθυρο του σπιτιού μας, δόλωνε τα παραγάδια του.

Επίσης από το νουνό μου Παν. Λεονάρδο άκουσα κι' έμαθα πολλά. Του άρεσε να διηγείται όταν, επιστρέφαμε με μαΐστρο από τη «μπελούση», έκοβε βόλτες με τη γαΐτα του τραϊνεύοντας λαβράκια.

Το ίδιο και στα σπίτια των συγγενών μας Μπέλια και Πλακουσουριά, κατά τις επισκέψεις με τον πατέρα μου τα βράδια του χειμώνα, παρακολούθησα πολλές συζητήσεις των μεγαλύτερων για το Αιτωλικό.

Είναι αλήθεια όμως πως, όλα αυτά που άκουσα τότε, στριφογύριζαν στο μυαλό μου σαν θρύλοι και παραμύθια και λιγότερο σαν πραγματικά γεγονότα, που είχαν δημιουργούς τους κατοίκους του όμορφου τόπου μας.

Κι' όλα αυτά με το πέρασμα των χρόνων ξεθώριασαν σιγά-σιγά και μπήκαν, με την πλησμονή καινούριων βιωμάτων, σ' άλλο κανάλι. Αργότερα κοσμοϊστορικά γεγονότα μας παρέσυραν σε νέες εμπειρίες και σ' άλλες αναζητήσεις.

Έτσι αδικήσαμε τα ηρωικότερα, γι' αυτό και ωραιότερα, κεφάλαια του τόπου μας. Έμειναν λησμονημένα κι' άγνωστα τα δημιουργήματα μιας ανεπανάληπτης εποχής κι' ενός δοξασμένου παρελθόντος.

Και χρειάστηκε νάρθουν συγκλονιστικά γεγονότα, με τελευταίο την Κύπρο, για να ζητήσουμε να μάθουν τα παιδιά των Ελλήνων, να μάθουμε όλοι μας, πως τούτο το χώμα που μας γέννησε, μας έθρεψε και μας μεγάλωσε, είναι ποτισμένο με πολύ ιδρώτα και αίμα. Είναι σπαρμένο απ' τα κόκκαλα των παππούδων μας τα ιερά!

Επιχειρούμε σήμερα εμείς, με ψυχραιμία και νηφαλιότερη εκτίμηση, να ιστορήσουμε όλα εκείνα, που συγκροτούν το βίο και την πολιτεία του Αιτωλικού. Περισσότερο να φωτίσουμε τους αγώνες και τις θυσίες των προγόνων μας από μιά νέα οπτική γωνία.

Για το λόγο αυτό ερευνήσαμε με προσοχή όλες σχεδόν τις ιστορικές πηγές, που αναφέρονται στο Αιτωλικό.

Έτσι ξαναφέραμε σιγά-σιγά στη μνήμη μας, όσο ήταν αυτό δυνατό, τις διηγήσεις των παλαιότερων, που τις είχαν ακούσει από παππού σε παππού.

Μοναδική μας φιλοδοξία να γνωρίσουν οι νεώτεροι τη σωστή αποτίμηση των θυσιών των προγόνων μας. Έτσι όπως αξιώνει η αυστηρή αμεροληψία και η αδέκαστη ιστορία.

Δεν αρνούμαστε ότι έχουν γραφεί πολλές και αξιόλογες εργασίες για την πόλη μας. Γράφτηκαν όμως είτε απλά για να πληροφορήσουν, είτε για να υμνήσουν κι' άλλες με, θεληματικές ή αθέλητες, παραλείψεις. Και έτσι καμιά δεν αναφέρει τη μεγάλη αδικία και το φανερό παραμερισμό, που έγινε στην παλαιότερη πόλη της περιοχής μας.

Εμείς, χωρίς καμιά σκέψη εκμετάλλευσης, θέλουμε απλά, σεμνά και απέριττα, όπως σεμνά και απλά στάθηκε το Αιτωλικό στις ώρες της δόξας του και της συμφοράς του, να τιμήσουμε τους επώνυμους και ανώνυμους πατριώτες μας. Να τιμήσουμε όλους εκείνους, το Αιτωλικό ολόκληρο που, στις μεγάλες ώρες της ιστορίας του, έπραξαν στο ακέραιο το χρέος τους.

Χρησιμοποιώντας όσα ακούσαμε κι' όσα διαβάσαμε, υποσχόμαστε ότι, μ' αυτό που θα ιστορήσουμε, ζητάμε να υπηρετήσουμε, πάνω απ' όλα, την αλήθεια και μόνο την Αλήθεια.

Οδηγός μας τα λόγια του Μακρυγιάννη: «θα σημειώσω την αλήθεια, χωρίς πάθος. Αλλά η αλήθεια είναι πικρή...θα το γλέπουν όμως οι νεώτεροι και οι μεταγενέστεροι, για νάχουν περισσότερη αρετή και πατριωτισμό».

Ακόμα ομολογούμε την επιθυμία μας να ικανοποιήσουμε την απέραντη αγάπη μας για την όμορφη πόλη μας, που τη στερηθήκαμε τόσα πολλά χρόνια και τόσο πολύ στα ξένα.

Γιατί η πόλη του Αιτωλικού, αξίζει μεγαλύτερη αγάπη και περισσότερη φροντίδα απ' όλους μας. Επίσης θέλουμε να τονίσουμε, με επίγνωση του χρέους μας ότι θα προσπαθήσουμε να μην αδικήσουμε και να μην παραλείψουμε, όσο είναι αυτό μπορετό, κανένα ιστορικό γεγονός.

Τέλος με όλα αυτό επιζητούμε να δώσουμε αυτό που πρέπει και αξίζει το

Αιτωλικό μας. Ιδιαίτερα θέλουμε να τονίσουμε την προσφορά των 300 Αιτωλικιωτών. Γιατί, ενώ ήσαν τόσο λίγοι, προσέφεραν τόσα πολλά στους άλλους.

Μοναδικό τους εφόδιο η αγάπη για τον τόπο μας, με την ευρύτερη περιοχή του, μαζί κι' ο πόθος «για τη χιλιάκριβη τη λευτεριά».

Ακόμα θέλουμε να μάθουν όλοι πως, οι 300 στο Ντολμά, όταν όλα φάνηκε ότι τελείωσαν, δεν έφυγαν. Παρέμειναν όρθιοι εκεί που τάχτηκαν. Στη φωνή του ποιητή «εκείθε με τους αδελφούς...» αυτοί ομόφωνα απάντησαν «...εδώθε με το χάρο». Και δεν μπορούσε να γίνει αλλιώς. Γιατί θυμούνταν τα λόγια του Σιμωνίδη, που τους είχε πει ο Λιακατάς «...τήδε κείμεθα τοις κείνων ρήμασι πειθόμενοι». Και θυσιάστηκαν όλοι, κρατώντας τον όρκο που έδωσαν πάνω στα σπαθιά τους «πάντες, αυτοπροαιρέτως αποθανούμεν».

Σε μας τώρα ας φτερουγίζει πάντα η τελευταία στροφή, από ένα ποίημα του αξέχαστου καθηγητή Ιατρικής, Ν. Σπυρόπουλου:

«... μικρό νησί και πολιτεία
θρύλος τραγούδι κι' ομορφιά,
Αιτωλικό, μικρή μου Βενετία,
θα ζεις αιώνια στην καρδιά».

B. ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ

Η γέννηση του Αιτωλικού χάνεται στα βάθη των αιώνων. Ξεκινά από το μύθο, περνά στην αρχαία ιστορία και φτάνει, ταραχώδης και πολυκύμαντη, στα νεώτερα χρόνια. Ο Γερμανός ποιητής Σβάμπ σ' ένα ύμνο του για το Αιτωλικό γράφει: «... Επί των βουνών αυτού κινείται εις λαός, λαλών την αρχαίαν, ήτις ημίν φθέγγεται των φωνών των θεών...» μετάφραση Αλεξ. Τσιμπουράκη.

Όποιος θελήσει να ξετυλίξει το κουβάρι της ιστορίας στη περιοχή μας, θα διαπιστώσει ότι είναι η ίδια η ιστορία της Ελλάδας διά μέσου των αιώνων. Δεν χάνεται για να ξαναφανεί. Δεν σβήνει για να βγει αργότερα, κάτι καινούριο. Ζει και υπάρχει, όταν ανεβαίνει στις κορφές της δόξας και του πλούτου, και μένει ακλόνητο στις συμφορές, στον πόνο και στις νύχτες της μαύρης σκλαβιάς. Πάντα ίδιο! Αγωνίζεται για να διώξει τους κατακτητές, παλεύει με πείσμα για να ξαναφτιάξει αυτά που του πήραν κι' αυτά που του κατέστρεψαν. Ποτέ δε γονάτισε! Στάθηκε πάντα όρθιο!

Κατά το Στράβωνα οι κάτοικοι της περιοχής ήταν Κουρήτες, από τη λέξη Κούρος, που θα πει παλληκάρι. Αργότερα πήραν το όνομα Αιτωλοί, από το μυθικό ήρωα και γενάρχη τους Αιτωλό.

Ο Αιτωλός απόχτησε δυό παιδιά, τον Κλαύδωνα και τον Πλευρώνα, που βασίλεψαν πολλά χρόνια στις ομώνυμες πόλεις. Αργότερα ο γυιός του Πλευρώνα Αγήνορας ένωσε τις πόλεις της περιοχής σ' ένα ισχυρό και δυνατό κράτος.

Πόλη, αυτού του κράτους, ήταν και η αρχαία Πυλήνη. Πήρε το όνομα από το ότι ήταν η πιό κοντινή πόλη στην είσοδο (πύλη) της Κλεισούρας. Τα ανεξερεύνητα ερείπια της βρίσκονται σήμερα στην «έξω χώρα». Ακόμα οι πόλεις αρχαία Όλενος και αρχαία Πλευρών ήταν πόλεις του ίδιου κράτους.

Αυτού του κράτους οι πολεμιστές πήραν μέρος στην Αργοναυτική εκστρατεία με 40 πλοία. Ο Θουκυδίδης αναφέρει ότι κάτοικοι της ευρύτερης περιοχής, πήραν μέρος και στην εκστρατεία των Αθηναίων στη Σικελία.

Κατά τον Πausανία ο βασιλιάς Όξυλος, επί κεφαλής των Αιτωλών, κυρίεψε την Ηλεία. Μαγεμένος δε από το υπέροχο τοπίο της περιοχής, που βρίσκεται ανάμεσα στα ποτάμια Πηνειό και Αλφειό, έχτισε ναό στον Ολύμπιο Δία και οργάνωσε πρώτος τους Ολυμπιακούς αγώνες.

Πώς όμως ξεφύτρωσε στη μέση της λιμνοθάλασσας «πλατύ σμαράγδι πλουμιστό το Αιτωλικό;» Αυτό θα προσπαθήσω να καταγράψω, όσο πιό σύντομα γίνεται, επιστρατεύοντας μνήμες παλαιότερων και αναδιφώντας τις πηγές της βιβλιογραφίας, που αναφέρω στο τέλος αυτού του βιβλίου.

Όπως είναι γνωστό, η λιμνοθάλασσα του Μεσολογγίου (Κυνίας) αποτελείται από δύο μέρη. Το βόρειο, που είναι βαθύ και το λέμε «Κανάλι» (Ουρία) και το νότιο που είναι μεγαλύτερο σε έκταση, αλλά ρηχό και βαλτώδες με πολλά μικρά νησάκια.

Εκεί που ενώνονται τα δύο αυτά μέρη η θάλασσα στενεύει, γιατί η δυτική και η ανατολική στεριά πλησιάζουν στα 800 μέτρα περίπου.

Το στενό αυτό μέρος γινόντανε συχνά πέρασμα ψαριών. Μεγάλα κοπάδια απ' αυτά έμπαιναν, από τον Πατραϊκό το χειμώνα στη λιμνοθάλασσα, για να αναζητήσουν

καταφύγιο και τροφή.

Στις ζεστές όμως μέρες τα ρηγά νερά λιγότευαν και γι' αυτό ζεσταίνονταν γρηγορότερα. Απεναντίας τα πολλά νερά του Καναλιού, μαζί μ' αυτά που χύνονταν από Μπούκα, Χελωνάρι, Κεφαλόβρυσο, με τις πλούσιες τροφές που κουβαλούσαν, περίσσευαν κι' έτρεχαν κρύα να χυθούν στη «Νίδαοβα».

Έτσι λαβράκια, κεφάλια, τσιπούρες κ.π.ά. φάρια έτρεχαν στα περάσματα αυτά, για να δροσιστούν και να φάνε λαίμαργα τις άφθονες τροφές, που παρέσυραν τα τρεχούμενα νερά.

Αυτό το πρόσεξαν οι φαράδες της αρχαίας Πυλήνης (Χώρα), που γυρόφερναν με τα μονόξυλά τους μέσα στη λιμνοθάλασσα για ψάρεμα, και το εκμεταλλεύτηκαν.

Αργότερα μαθεύτηκε και στους κατοίκους των γύρω πόλεων, αρχαία Όλενος (Αγι-Αγάθη) και αρχαία Πλευρών (κάστρο της Κυρά Ρήνης) κι' όλοι μαζί συναγωνίζονταν να βρουν τρόπους ψαρέματος για καλές ψαριές.

Με τη συγκέντρωση όμως, στο στενό αυτό μέρος τόσων πολλών φαράδων, άρχισε να δημιουργείται πρόβλημα μόνιμης θέσης, για ευκολότερο και καλύτερο ψάρεμα.

Στην αρχή τοποθέτησαν κούτσουρα από ελιές και πέτρες στα πιό ξέβαθα μέρη κι' έφτιαξαν μόνιμα στέκια. Πολύ αργότερα έκαναν την εμφάνισή τους απλές πελάδες, που τις έστηναν πάνω σε πασσάλους. Τους έμπηχναν στα ρηγά νερά, κάρφωναν οριζόντια μακριά ξύλα, που τα έστρωναν μετά με ψηλά καλάμια.

Σ' αυτές παρέμειναν όση ώρα χρειαζόντανε για το ψάρεμα. Όταν τελείωναν, γύριζαν στα σπίτια τους και στις οικογένειές τους (στη «Χώρα» όπως έλεγαν).

Αργότερα τελειοποίησαν τις πελάδες, που τις έστρωναν και τις έντυναν με φιλά καλάμια, που έβρισκαν άφθονα στις ακτές του Καναλιού, εκεί που έτρεχαν περίσσεια τα γλυκά νερά, κι' είχαν πολύ πλούσιο φύλλωμα.

Απ' αυτά έφτιαχναν και τις σκεπές, με τέχνη και μεράκι, για να προφυλάγονται από τον ήλιο, το κρύο και τη βροχή.

Με το πέρασμα των χρόνων έφτιαξαν πιό μεγάλες και καλύτερες βάρκες και μ' αυτές έφεραν μεγαλύτερες πέτρες, μπάζωσαν το μέρος και μεγάλωσαν τα οικόπεδά τους. Μετά χρόνια, τη βορεινή πλευρά της καλύβας, την έχτιζαν με πέτρες και λάσπη για νάναι ζεστή και μόνιμη. Τώρα στις καλές μέρες φέρνουν και τις οικογένειές τους και καμιά φορά όταν το επιτρέπουν οι καιρικές συνθήκες, μένουν τα βράδια στα καινούρια σπίτια.

Έτσι σιγά-σιγά με τον καιρό, στήθηκε μιá μικρή πολιτεία, που στο διάβα των χρόνων στολίστηκε με βουρλιές κι' αρμυρίκια, την παλιά «Χώρα» την ονομάζουν τώρα «Έξω Χώρα» για να την ξεχωρίζουν από την καινούρια, όπου βρίσκεται πιά η μόνιμη κατοικία τους.

Πολύ αργότερα οι πολίτες της νέας χώρας, που προέρχονταν από τις παλιότερες πολιτείες των Αιτωλών, συμφώνησαν να την ονομάσουν **Αιτωλικό**.

Κι' είναι αλήθεια, ότι, πολύ αργότερα, για διαφορετικούς ο καθένας λόγους, προσπάθησαν να του αλλάξουν το όνομα. Οι ονομασίες όμως αυτές, όπως «Νατολικό», «Αντελικό» και «Ανατολικό» είναι δείγματα παραφθοράς του ορθού.

Γιατί κανένας λόγος ιστορικός, κοινωνικός, πολιτιστικός ή μορφολογικός δεν συνηγορεί στην παραδοχή και κατοχύρωση των παραπάνω παραφθορών.

Και για να τεκμηριώσω περισσότερο αυτό που υποστηρίζω, αναφέρω και τα παρακάτω:

«Νατολικό» το αναφέρει ο Ισπανοεβραίος περιηγητής Βενιαμίν από το Τολέδο, που πέρασε απ' αυτό το 1153 μ.χ. Το λέει δε «Νατολικό», όχι γιατί έτσι άκουσε να το ονομάζουν α κάτοικοι, αλλά γιατί έτσι του ήταν εύκολο να το προφέρει στη γλώσσα του. Όλοι γνωρίζουμε πως προφέρουν οι ξένοι τις ελληνικές λέξεις. Έχουμε ακούσει όλοι να λένε το όνομα της χώρας μας «Ελλάντα». Αλλά αυτό είναι παραφθορά της σωστής λέξης Ελλάδα.

Ως προς την ονομασία «Αντελικό» οι Αιτωλικιώτες το προφέρουν έτσι, επειδή θέλουν να αποφεύγουν τα πολλά φωνήεντα κατά την ομιλία τους, για να κρατούν τα χείλη τους λιγότερη ώρα ανοιχτό στην υγρασία.

Γιατί είναι γνωστό ότι αυτό γίνεται σ' όλα τα μέρη που έχουν μεγάλη υγρασία, όπως είναι και τα δικό μας. Ξέρουμε δε όλοι πόσο επικίνδυνη είναι η υγρασία όταν μπαίνει στη στοματική κοιλότητα. Θάχατε προσέξει ότι γράφουμε «Αντελικό» αλλά το προφέρουμε Αντλικό. Μάλιστα το γιώτα (ι) πνίγεται μέσα στα σύμφωνα και μόλις ακούγεται.

Νομίζω, ότι δεν χρειάζεται ν' αναφέρω τα ανέκδοτα που κυκλοφορούν, για να αποδείξω ότι πολλές φορές η υγρασία λόγω συχνών βροχών, ποταμών και λιμνών, γίνεται αιτία οι ομιλίες των ανθρώπων να μην καταλαβαίνονται π.χ. (πραζ' αν τράω, πέστνα τπει, τσέ' χτσ' ασ' κλπ.). Και τούτο είναι άμυνα του ανθρώπινου οργανισμού για να προφυλάξει ένα όργανο του (το λάρυγγα) από το κρύο, για να μην το εκθέτουν συνέχεια στους παγωμένους υδρατμούς.

Και είναι επιστημονικά εξακριβωμένο ότι οι κλιματολογικές συνθήκες διαμόρφωσαν τις ομιλίες των λαών. Έτσι οι βόρειοι λαοί αναγκάστηκαν να χρησιμοποιούν λέξεις με πολλά σύμφωνα και πολύ λίγα φωνήεντα, για να κρατούν το στόμα κλειστό περισσότερο.

Για τον αντίθετο λόγο οι θερμές χώρες χρησιμοποιούν περισσότερα φωνήεντα στη γλώσσα τους, για να μπορεί η στοματική κοιλότητα να αερίζεται, κι' έτσι να μετριάζεται η ζέστη.

Κι' ακόμα μπορούμε ν' αναφέρουμε ότι το Νεοχώριο το λέμε «Νιχώρ» και το Μεσολόγγιο «Μσιλόγγ(ι)» χωρίς να μπορεί κανείς να υποστηρίξει, ότι το τοπωνύμιο των ανωτέρω πόλεων είναι το δεύτερο και όχι το πρώτο.

Η ονομασία «Ανατολικό» είναι τελείως αυθαίρετη.

Έγινε ίσως από κείνους που θεώρησαν λαϊκίστικη την ονομασία «Αντλικό» και θέλησαν να ωραιοποιήσουν το όνομα με τον καθαρευουσιάνικο τύπο «Ανατολικό". Πίστευαν ότι έτσι εξευρωπαϊζουν την πόλη και μαζί μ' αυτή γινόμαστε, «λίγο-πολύ», κι' εμείς Ευρωπαίοι!

Άλλωστε και ο Αναστάσιος Γόρδιος στο βιβλίο του «Βιος Ευγενίου του Αιτωλού» το αναφέρει μεν ως Ανατωλικόν, αλλά το (ω) το γράφει με ωμέγα (ω) και συμπληρώνει «ως την Άνω Ανατωλία ει ούτως ετυμολογήθη....».

Ακόμα και οι ιστορικοί και μάλιστα πολλοί απ' αυτούς, που έζησαν στην επανάσταση και μέσα στο Αιτωλικό, το αναφέρουν «Ανατολικό» «Αντελικό» και Αιτωλικό.

Εδώ οι κάτοικοι, που ασχολούνταν περισσότερο με το φάρμα, ξεμπερδεύαν και δόλωναν τα παραγάδια τους κι' εδώ άπλωναν τα δίχτυά τους.

Αργότερα εδώ έβρισκαν καταφύγιο από τη μανία της τραμουντάνας και του γαρμπή, πριάρια, πάσαρες και καΐκια. Τα καράβια αυτά τα περνούσαν οι καπετάνοι στα ρηγά νερά της λιμνοθάλασσας, από περάσματα που μόνον αυτοί ανακάλυψαν και γνώριζαν.

Έτσι η μικρή εκείνη πολιτεία που ξεπετάχτηκε στη μέση της λιμνοθάλασσας, στο τέλος της πρώτης χιλιετηρίδας μ.Χ. απέκτησε ξεχωριστή θέση, πλούτη και αξία στη ζωή, χάρις στην εργατικότητα και την εξυπνάδα των κατοίκων της.

Στην Εγκυκλοπαίδεια του «Πυρσού» διαβάζουμε: «Ότι δε μικρόν κατά μικρόν προήχθη εις πολίχνην ευημερούσαν οικονομικώς και κοινωνικώς υπερέχουσαν αποδεικνύεται εκ της χρονογραφίας του Αν. Γορδίου και έκ τινος προξενικής εκθέσεως του 1764 εξ ής εμφανίζεται ότι είχε στολίσκον 26 πλοίων. Αλλά και πλείστα άλλα τεκμήρια της ευπραγίας του Αιτωλικού περιλαμβάνονται κατεσπαρμένα εις τα Αρχεία».

Η στρατηγική της όμως θέση και η πρόοδος στη ναυτιλία, προκαλούσαν τα ζηλόφθονα μάτια διαφόρων λαών και πολλών άλλων ελληνικών πόλεων, που την ορέχτηκαν και την πολιορκήσαν. Από το 426 π.Χ. με την εκστρατεία του στρατηγού Δημοσθένη μέχρι το 188 μ.Χ. με τους Ρωμαίους, Αθηναίοι, Αχαιοί, Βοιωτοί, Μακεδόνες έρχονται και την κατακτούν ο ένας μετά τον άλλον.

Οι Ρωμαίοι και οι Βυζαντινοί την κατέλαβαν και την κράτησαν μέχρι τα μέσα του 14ου αιώνα. Μετά κατέβηκαν οι Αλβανοί, που κυρίεψαν τη Δυτική Στερεά και φτάσανε και στο Αιτωλικό.

Αργότερα ήρθαν και το πήραν οι Βενετσιάνοι για να το σκλαβώσουν το 1450 μ.Χ. οι Τούρκοι. Το 1685 το κατέλαβε ο Μοροζίνης και ξανά οι Τούρκοι.

Τον 17ο αιώνα το Αιτωλικό καταστράφηκε από τις επιδρομές των Βενετσιάνων. Παρά τις καταστροφές όμως οι κάτοικοι ποτέ δεν σταμάτησαν να αγωνίζονται για τη λευτεριά τους και την πρόοδο της πόλης τους.

«Αργότερα το Αιτωλικό έφτιαξε αξιόλογο εμπορικό στόλο και δημιούργησε σημαντική Ελληνική πνευματική κίνηση», όπως αναφέρει ο ιστορικός στην Εγκυκλοπαίδεια «Επιστήμη και Ζωή». Και παρακάτω μας πληροφορεί ότι κατά την επανάσταση του Ορλώφ ο στόλος του καταστράφηκε «και οι από βορρά Αλβανοί κατέλαβαν την πόλη. Όμως παρά τη συνθήκη που υπέγραψαν, έσφαξαν τους άνδρες και τα γυναικόπαιδα τα πούλησαν για σκλάβους. Την πόλη αφού τη λεηλάτησαν την ερήμωσαν».

Με τους αγώνες τους όμως οι κάτοικοι, που επέζησαν, κατόρθωσαν αργότερα να επιστρέψουν από τη σκλαβιά και μαζί μ' αυτούς, που είχαν καταφύγει στα βουνά και γλύτωσαν, ξανάφτιαξαν το Αιτωλικό.

Φιλόπονοι, εργατικοί, προοδευτικοί και ριφοκίνδυνοι βάλθηκαν να ξαναστήσουν

τα σπίτια τους.

Ο ιστορικός συνεχίζει: «καλλιέργησαν τη γη τους και με ζήλο ρίχτηκαν στην εκμετάλλευση της θάλασσας που ήταν το πάθος και το μεράκι τους».

Αργότερα ήρθαν ξανά οι Φράγκοι και οι Ενετοί για να καταλήξουν στο τέλος στα χέρια των Τούρκων «Διά τούτο παρατηρούμεν απτά δείγματα των βαρβαρικών τούτων φύλων», λέγει ο ιστορικός.

Αλάθητος μάρτυρας του περάσματος τόσων κατακτητών, οι πολλές ξενικές λέξεις που έμειναν στη γλώσσα μας και χρησιμοποιούνται και σήμερα ακόμα, σχεδόν μόνο από τους Αιτωλικιώτες στην ομιλία τους.

Ενδεικτικά αναφέρω εδώ μερικές: «μπεκιάνα, μπούγλα, ζέχνει και κατελώνει, μουζάσκει, κερεστέ, πατατούκα, αποτουμίσκε, ξεμοτόχ, αμπολιά, μπρίκι, αλιάδα, ζαλιά, σαλτσιστό, παδέλα, μπαζίνα κπά).

Από δω τώρα αρχίζει και η πιο δραματική περίοδος της ζωής του Αιτωλικού. Γιατί ο Τούρκος δεν είναι μόνο βάρβαρος και απολίτιστος αλλά και φθονερός.

Βλέπει την πρόοδο και τα πλούτη που φέρνουν στους κατοίκους ο μόχθος, η εργατικότητα, η τόλμη και η εξυπνάδα τους και ζηλεύουν και φθονούν τους ραγιαδες.

Και η ζήλεια τους οδηγεί πολλές φορές στο μίσος προς αυτούς και τους σπρώχνει στη μανία του αφανισμού των. Όμως οι ατρόμητοι αυτοί θαλασσόλυκοι στις καταστροφές, στους διωγμούς, στις αρπαγές και τις λεηλασίες απαντούσαν με την αντίσταση, την παλληκαριά και την αντρειά τους.

Γιατί το Αιτωλικό δεν ήταν μία χτεσινή πόλη. Δεν ήταν κάτι πρόχειρο που μπορούσε να σβήσει από τη μία μέρα στην άλλη. Ήταν γέννημα αιώνων, ζυμωμένο με ιδρώτα, αίμα και θυσίες των κατοίκων του που δεν ήταν-διατεθειμένοι να το παραδώσουν «αμαχητί» στον κάθε επιδρομέα.

Και ήταν αυτό φυσικό. Ένας λαός με μεγάλη ιστορία, με άφθονα πλούτη, που τα απόκτησε με την εργασία του, δεν τα αφήνει εύκολα.

Πόλεις που χτίστηκαν μέρα με τη μέρα, χρόνο με το χρόνο, δύσκολα παραχωρούνται και δυσκολότερα εγκαταλείπονται.

Στη μεγάλη Εγκυκλοπαίδεια Πάτση διαβάζουμε: «Το Αιτωλικό είχε μία πλούσια και αρχαία ιστορία. Στην Ελληνική Επανάσταση γνώρισε τόσες συμφορές και δόξες, όσες και το γειτονικό Μεσολόγγι».

Και στον Ελευθερουδάκη είναι γραμμένο: «Η επανάσταση του 1821 ευρήκε το Αιτωλικό ανθηράν πόλιν, επαναστατήσασα ταυτοχρόνως με το Μεσολόγγι εις τας 20 Μαΐου 1821».

Οι Αιτωλικιώτες άργησαν να κηρύξουν την επανάσταση για δύο λόγους: 1) Δεν γνώριζαν ότι ο Μοριάς ύψωσε τη σημαία της επανάστασης και 2) φοβούνταν μήπως οι 3 στρατιές που πολιορκούσαν τον Αλή-Πασά τελειώσουν και ερχόμενοι προς τα κάτω, πάθουν τις καταστροφές που πάθανε με τα Ορλώφια.

Μόλις όμως μάθανε την έναρξη της επανάστασης, ξεκαθάρισαν την πόλη από τους Τούρκους και αφού μπήκαν κάτω απ' τις διαταγές του Στρατηγού Μακρή, πήγαν να βοηθήσουν τους Αγρινιώτες μαζί με Μεσολογγίτες.

Ο Σουλτάνος μόλις έμαθε την Επανάσταση οργίσθηκε και διέταξε την τιμωρία τους. Έτσι Βρυώνης και Κιουταχής, τον Νοέμβριο του 1821, πολιορκούν το Μεσολόγγι μαζί με το Γιουσούφ Πασά «...αλλ' η πολιορκία αυτή απέτυχε, σπευσάντων εις βοήθειαν του Μεσολογγίου των Αιτωλικιωτών»!

Πράγματι το Αιτωλικό στις 20 Μαΐου 1821 μαζί με το Μεσολόγγι ύψωσαν περήφανα τη σημαία της Επανάστασης κι' έγιναν Θερμοπύλες της Δυτικής Ελλάδας.

Εδώ θα μου επιτρέψουν οι αναγνώστες μου να δώσω μιά εξήγηση, γιατί ονομάζω το Αιτωλικό και την περιοχή του Θερμοπύλες της Δυτικής Ελλάδας.

Με την έναρξη του αγώνα γινόντανε φανερό ότι, όποιος μπορούσε να εξουσιάζει τη στενή λουρίδα μεταξύ Αράκυνθου και λιμνοθάλασσας, άνετα θα ήλεγχε τις πολεμικές επιχειρήσεις από τα Γιάννενα μέχρι την Καλαμάτα.

Κι' αυτό γιατί σε περίπτωση που απαιτούνταν μεταφορά πολεμοφοδίων και πυρομαχικών, από το ένα μέρος στο άλλο, για να καταπνιγεί από τους κατακτητές μιά εξέγερση των ραγιάδων, θα έπρεπε να χρησιμοποιηθεί υποχρεωτικά αυτό το δρομολόγιο.

Βλέπετε η μορφολογία του εδάφους της Δυτικής Ελλάδας, δεν προσέφερε την πολυτέλεια μιάς δεύτερης οδικής εναλλακτικής λύσης. Η χρησιμοποίηση βεβαία του θαλάσσιου δρόμου, από το Ιόνιο πέλαγος, δεν απασχόλησε ποτέ τους κατακτητές. Γιατί οι εμπειρίες τους από τις συγκρούσεις με τον Ελληνικό στόλο, που περιπολούσε στα ανοιχτά του Πατραϊκού κόλπου, ήταν υπαρκτές.

Όλα αυτό ήταν γνωστά στους στρατηγούς της Δυτ. Στερεάς, γι' αυτό αποφάσισαν να οχυρώσουν το Αιτωλικό και το Μεσολόγγι κι' έτσι να ελέγχουν την Δυτ. Στερεά, εμποδίζοντας τις μεταφορές από Ήπειρο προς Μοριά και τανάπαλι.

Αν δεν υπήρχαν οι οχυρές θέσεις, του Αιτωλικού Ντολμά και Μεσολογγίου-Βασιλάδι, ο Κιουταχής εύκολα θα είχε καταλάβει την περιοχή. Κι' έτσι, αφού εξασφάλιζε τον άξονα Αγρίνιο-Αιτωλικό-Μεσολόγγι-Κρουονέρι, με μικρές φρουρές, θα μπορούσε ελεύθερα, ο κύριος όγκος του στρατού του, να κινηθεί προς την ανατολική Ελλάδα κι' από κει να κατεβεί στο Μοριά.

Και ο καθένας καταλαβαίνει πόσο διαφορετική θα ήταν η έκβαση του απελευθερωτικού μας αγώνα. Η ηρωική όμως αντίσταση Αιτωλικού-Μεσολογγίου, που δεν την περίμεναν και δεν την υπολόγιζαν οι Τούρκοι και μετά οι Αιγύπτιοι, τους ανέτρεψε τα σχέδια. Έτσι έδωσε την πολύτιμη άνεση του χρόνου στις άλλες πόλεις, για οργάνωση και άμυνα.

Ακόμα δημιούργησε και τα παρακάτω πλεονεκτήματα για τον αγώνα. Μεγάλες απώλειες έμφυχου και άψυχου υλικού του εχθρού. Απασχόληση και καθυστέρηση μεγάλων τμημάτων Τουρκοαιγυπτιακού στρατού. Πτώση του ηθικού των εχθρών, σε σημείο που ο Σουλτάνος να απειλεί τον αποκεφαλισμό του καλύτερου στρατηγού του και εξύψωση του φρονήματος των επαναστατών. Και τέλος έξαρση του ρεύματος συμπάθειας των Ευρωπαίων προς τους αγωνιζόμενους σκλάβους.

Έπειτα απ' όλα αυτό δικαιολογημένα ονομάζω τον τόπο μας Θερμοπύλες της Δυτικής Ελλάδας.

Και πρέπει να ομολογήσουμε, ότι όλοι οι Έλληνες, αφού έβλεπαν την αδιαφορία

των Ευρωπαίων για τον αγώνα τους, μετέβαλαν τους τόπους των, άλλοι μικρότερα κι' άλλοι μεγαλύτερα, σε κάστρα και προμαχώνες για να αποτινάξουν το ζυγό των βαρβάρων.

Αλλοίμονο δε αν δεν έκαναν όλα αυτό, έπειτα από όσα καταγράφηκαν στα βιβλία για τη στάση των κάθε λογής Μέτερνιχ, οι πρόγονοί μας. Αλλοίμονο αν περίμεναν βοήθεια κι' ανταπόκριση από τους ...ομόθητους, φίλους και συμμάχους για να λευτερωθούμε.

Ο Εθνικός μας ποιητής Δ. Σολωμός το είχε γράψει:

«...μοναχή το δρόμο επήρες
εξανάλθες μοναχή
δεν ειν' εύκολες οι θύρες
όταν η χρεία τις κουρταλεί».

Και οι προμαχώνες και τα κάστρα αυτό, όπως το Βασιλάδι, ο Ντολμάς, το Αιτωλικό και το Μεσολόγγι δόξασαν τους Έλληνες, δοξάστηκαν κι' αυτά και λευτέρωσαν την πατρίδα, μαζί με όλους τους Έλληνες.

Ο Σατωμπριάν έγγραφε: «Οι Έλληνες έγιναν και πάλιν ένδοξο Έθνος δια της αξίας των. Η πολιτική δεν ηθέλησε ν' αναγνωρίσει το δίκαιόν των και αυτοί προσέφυγαν εις την δόξαν».

Στις 2 Μαΐου 1829 το Αιτωλικό απέκτησε με συνθήκη τη λευτεριά του. Η απόφαση να καταληφθεί με έφοδο από τον πλοίαρχο Άστιγγα δεν πραγματοποιήθηκε. Γιατί από την έκρηξη των πολεμοφοδίων τραυματίστηκε θανάσιμα ο Άστιγγας και πέθανε στις 20 Μαΐου.

Στη Ν.Δ. παραλία του Αιτωλικού, κοντό στο Α' Δημ. Σχολείο, βρίσκεται ο τάφος με την προτομή του.

Αμέσως μετά την απελευθέρωσή τους οι Αιτωλικιώτες «ρίχτηκαν με τα μούτρα» στη δουλειά, συνεχίζοντας τις ασχολίες των προγόνων τους.

Οι εξωμάχοι του Αιτωλικού (έτσι ονομάζανε τους γεωργούς) που είχαν ποτίσει τη γη με το αίμα τους, τώρα άρχισαν να την ποτίζουν με τον ιδρώτα τους για να την κάμουν εύφορη, αποδοτική και πλούσια. Στο «Πυρσό» διαβάζουμε: «το έδαφος των πέριξ είναι εφορότατον και οι παραγόμενοι καρποί διακρίνονται για το εύχυμον και εύγευστον αυτών. Εις την δυτικήν παραλίαν εκτείνονται περιβόλια κατάφυτα εκ πορτοκαλεών, λεμονεών και άλλων οπωροφόρων δένδρων».

Όμως και η ναυτιλία, το ψάρεμα και η υφαντουργία αποτέλεσαν σπουδαίες πηγές πλουτισμού των Αιτωλικιωτών.

Οι παλαιότεροι θυμούνται με περηφάνεια τους καπετάνιους που με τις πάσαρες, τα πριάρια και τα καΐκια, με επικεφαλής το μεγάλο, για την εποχή του, καΐκι «Λουσίλη», αρμένιζαν σ' όλες τις θάλασσες πηγαίνοντας και φέρνοντας εμπορεύματα.

Επιδέξιοι φαράδες οι Αιτωλικιώτες έβρισκαν χίλιους τρόπους για «καλές φαριές». Κάθονταν στην κατίνα της γαΐτας των και πετούσαν το δωδεκάβεργο καμάκι τους πάνω από δέκα μέτρα μακριά. Και ήταν τέτοια πάντοτε η επιτυχία, που, όταν το τραβούσαν από τη θάλασσα, είχε καρφωμένα στις βέργες του 1-2 κιλό βελάντσες ή κεφαλόπουλα τ' αφρού.

Ξακουστές υφάντρες οι γυναίκες του Αιτωλικού κληρονομούσαν την τέχνη του αργαλιού στα κορίτσια τους. Κι' αυτό με υπομονή και ζήλο ανέβαζαν την τέχνη που κληρονομούσαν, σε ανώτερα επίπεδα.

Με μεράκι και ζήλο δούλευαν για να βγει σε λίγες μέρες από τα χέρια τους υφαντό ανεκτίμητης καλλιτεχνικής αξίας. Τα υφαντά του Αιτωλικού ήταν γνωστά, γι' αυτό και περιζήτητα σ' όλες τις αγορές της Ελλάδας.

Έπειτα ήρθε ο πόλεμος και η κατοχή. Με την απελευθέρωση πολλοί Αιτωλικιώτες, για διαφορετικούς ο καθένας λόγους, ξενιτεύτηκαν. Ποτέ όμως δεν ξέχασαν την όμορφη και δοξασμένη πατρίδα τους. Γι' αυτό Χριστούγεννα, Πάσχα, γιορτές και πανηγύρια έρχονται οικογενειακά για να επαληθεύεται το τραγούδι του ξενιτεμένου γέρου-Αιτωλικιώτη:

«...όλο τον κόσμο κι' αν γυρνώ
στις θάλασσες κι' αν τρέχω
δε βλέπω το Αιτωλικό
καμιά χαρά δεν έχω...»

Γ. Η ΠΡΩΤΗ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΤΟΥ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ

Το 1823 το Αιτωλικό δέχτηκε με καρτερία τις μπόμπες, που του έριχναν ο Ομέρ Πασάς μαζί με τον Σκούτρα Πασά.

Δεκαπέντε χιλιάδες στρατός, με άφθονα πυροβόλα και κανόνια, το έχουν στριμώξει και το πολιορκούν με μανία.

Την πόλη υπερασπίζονται 500 πολεμιστές - ντόπιοι και ξένοι - με 8 μικρά κανόνια, αρκετά πολεμοφόδια και τροφίμα.

Όμως η αντίσταση που πρόβαλαν ήταν αποφασιστική και η αγωνιστικότητά τους παροιμιώδης. Το μεγάλο πρόβλημα που τους απασχολούσε, ήταν η έλλειψη πόσιμου νερού.

Πρώτα το προμηθεύονταν από την απέναντι ξηρά (Κεφαλόβρυσο), που τώρα βρίσκονταν εκεί ο Τούρκικος στρατός. Γι' αυτό αναγκάζονταν να πίνουν το θαλασσινό νερό, που ήταν υφάλμυρο.

Αυτό όμως έφερε πιο γρήγορα την εξάντληση στους πολεμιστές και στους κατοίκους. Σε λίγες μέρες μάλιστα φτάσανε σε τέτοια απόγνωση, που αποφάσισαν, αντί να υποταχτούν στον εχθρό, να γίνουν όλοι θεληματικά ολοκαύτωμα. Άρχισαν λοιπόν να συγκεντρώνουν στην πλατεία τα όπλα τους, τα πυρομαχικά τους και όλα τα πράγματα που είχαν, για να αυτοκαταστραφούν.

Τότε όμως ο ιερέας Παΐσιος τους συμβούλεψε ότι, σαν χριστιανοί, πρέπει πρώτα να κοινωνήσουν και μετά ν' αποφασίσουν να πεθάνουν. Έτσι άρχισαν να συγκεντρώνονται στις εκκλησίες μαζί με τις οικογένειες τους.

Σε κάποια στιγμή όμως, που ο ιερέας βγήκε μπροστά στην Ωραία Πύλη και με δάκρυα στα μάτια προσεύχονταν σιωπηλά, μια Τούρκικη μπόμπα έπεσε πάνω στην εκκλησία των Ταξιαρχών.

Η μπόμπα, αφού τρύπησε τη στέγη, χώθηκε μέσα στη γη και άνοιξε ένα μεγάλο λάκκο. Απ' αυτόν έτρεξε άφθονο νερό, που ικανοποίησε τη δίψα των κατοίκων.

Το θαύμα εξυμνεί κι' ένα ποίημα που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Πανδώρα». Σας γράφω ένα τετράστιχο:

«...Εντός αγίου ναού σκορπίζει
χώματα βόμβρα περιφλεγής
Αλλ' ως εκ θαύματος αναβλύζει
πόσιμο ύδωρ καλής Πηγής...»

Το γεγονός αυτό οι κάτοικοι το απέδωσαν στη θεία Πρόνοια. Τώρα με νερό, και μάλιστα σταλμένο από το θεό, οι πολεμιστές πήραν καινούργιες δυνάμεις και η απόφασή τους να αμυνθούν, γιγαντώθηκε.

Πολεμούν, αντιστέκονται, αγωνίζονται κι' αναγκάζουν τέλος τον εχθρό να λύσει την πολιορκία και να φύγει ντροπιασμένος.

Το Γενάρη 1824 το Αιτωλικό επισκέφτηκε ο λόρδος Βύρωνας με τον Μαυροκορδάτο για να συγχαρούν τους Αιτωλικιώτες, γιατί με την γενναιότητα που δείξαν συντρίφτηκε ο εχθρός.

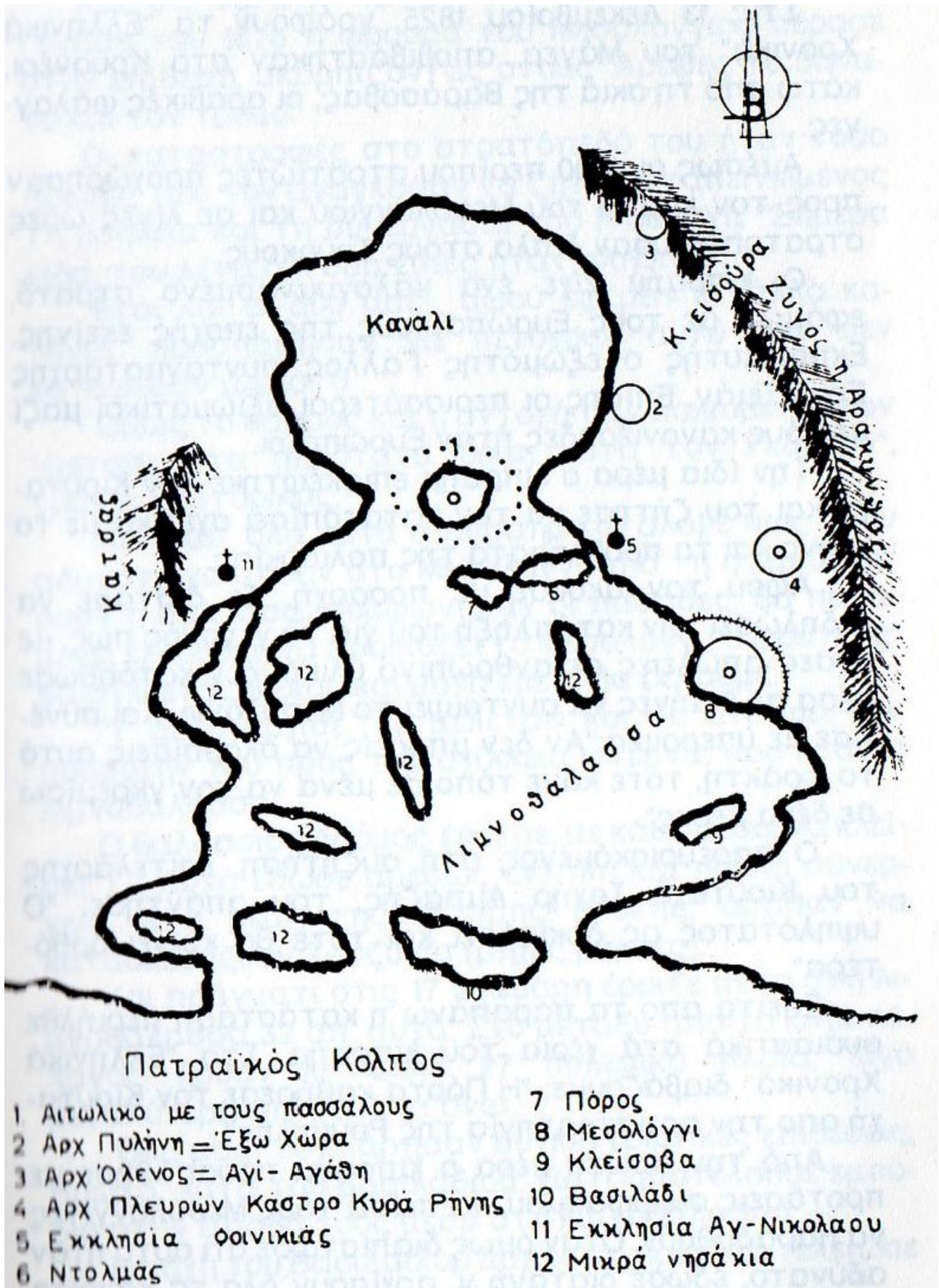
Εδώ θα πρέπει ν' αναφέρω, ότι κατά την περίοδο των πολιορκιών μεγάλο ηρωισμό έδειξαν και τα παιδιά του Αιτωλικού. Η δασκάλα μας Ελένη Στέλιου έλεγε ότι ο παππούς της Σγουμποστέλιος μαζί μ' άλλα παιδιά, που δεν θυμάμαι τα ονόματά τους, αχρήστευαν τις μπόμπες των Τούρκων με δύο τρόπους. Πότε τις σκέπαζαν με τις χοντρές πατατούκες των και έσβηναν από την έλλειψη αέρα, κι' άλλες τις χτυπούσαν με μακρυά καλάμια στα φυτίλια και τις αχρήστευαν.

Η Εγκυκλοπαίδεια Ελευθερουδάκη γράφει: «Ο εχθρός προέβαλε προτάσεις συνθηκολογίας, απορριφθείσας. Επειράθη τότε να κάμει απόβασιν, αλλά και αυτή απεκρούσθη. Τέλος ηναγκάσθη να λύσει την πολιορκίαν και να αναχωρήσει την 30 Νοεμβρίου».

Στον «Πυρσό» εξ άλλου διαβάζουμε: «Τότε όμως η υποχώρησις μετεβλήθη εις φυγήν. Και τούτο αποδοθέν εις την ηρωϊκήν άμυναν του Αιτωλικού νέαν αίγλην του προσέδωσεν».

Στα Ελληνικά Χρονικά (αριθ. 82) διαβάζουμε: «Όλη η λύσσα του Σκούτρα Πασά εναντίον του εξεθύμανε. Δύο χιλιάδες βόμβες έπεσαν εις την κεφαλήν του Αιτωλικιώτη. Αυτός όμως εστάθη σταθερός εις το πυρ και εις τον θάνατον και εματαίωσεν την ορμήν του»

Δ. Η ΘΥΣΙΑ ΤΟΥ ΝΤΟΛΜΑ

Στις 13 Δεκεμβρίου 1825, γράφουν τα «Ελληνικά Χρονικά» του Μάγερ, αποβιβάστηκαν στο Κρουονέρι, κάτω από τη σκιά της Βαράσοβας, οι αραβικές φάλαγγες.

Αμέσως οι 4000 περίπου στρατιώτες προχώρησαν προς τον κάμπο του Μεσολογγιού και σε λίγες ώρες στρατοπέδευαν δίπλα στους Τούρκους.

Ο Ιμπραήμ είχε ένα καλογυμνασμένο στρατό, εφάμιλλο με τους Ευρωπαϊκούς της εποχής εκείνης. Εκπαιδευτής ο εξωμότης Γάλλος συνταγματάρχης Σουλείμάν. Επίσης οι περισσότεροι αξιωματικοί μαζί με τους κανονιέρηδες ήταν Ευρωπαίοι.

Την ίδια μέρα ο Ιμπραήμ επισκέφτηκε τον Κιουταχή και του ζήτησε να τον κατατοπίσει σχετικά με το χρόνο και τα προβλήματα της πολιορκίας.

Αφού τον άκουσε με προσοχή, δε δίστασε να εκδηλώσει την κατάπληξή του για το γεγονός πως, με τόσες απώλειες σε ανθρώπινο υλικό, δεν κατόρθωσε μέσα σε 8 μήνες να συντρίψει το Μεσολόγγι. Και συνέχισε με υπεροψία: «Αν δεν μπορείς να σκορπίσεις αυτό το φράχτη, τότε κάνε τόπο σε μένα να τον γκρεμίσω σε δέκα μέρες».

Ο παρευρισκόμενος στη συζήτηση, επιτελάρχης του Κιουταχή Ταχίρ Αμπάζης, του απάντησε: «Ο υψηλότατος ας δοκιμάσει και τότε θα κρίνει ορθότερα».

Έπειτα από τα παραπάνω η κατάσταση περιήλθε ουσιαστικά στα χέρια του Ιμπραήμ. Στα «Ελληνικά Χρονικά» διαβάζουμε: «Η Πόρτα καθήρεσε τον Κιουταχή από την αρχιστρατηγία της Ρούμελης».

Από την πρώτη μέρα ο Ιμπραήμ προσπάθησε με προτάσεις συμβιβασμού, να πείσει τους Μεσολογγίτες να παραδοθούν. Όταν όμως διαπίστωσε ότι αυτό ήταν αδύνατο, έδωσε διαταγή ν' αρχίσουν όλα τα κανόνια να κανονιοβολούν τους πολιορκημένους.

Τρεις μέρες κράτησαν οι μάχες με κανονιοβολισμούς και εφόδους, αλλά ο «φράχτης» στάθηκε απόρθητος. Έτσι ο Ιμπραήμ άρχισε να αντιλαμβάνεται ότι ο Κιουταχής, μπορεί να είχε δίκιο για τον «φράχτη».

Και σαν να μην έφτανε αυτό, τη νύχτα της 16 Γενάρη του 1826 η φρουρά του Μεσολογγιού πέρασε στην επίθεση, σκορπίζοντας στους Άραβες το θάνατο και τον τρόμο.

Οι καταστροφές στο στρατόπεδό του ήταν τόσο πολλές, που τον ανάγκασαν να ζητήσει ταπεινωμένος την βοήθεια και τη συνεργασία του Κιουταχή. «Σήμερα είδα, του λέγει, ότι όσα είπες ήταν αληθινά».

Έτσι και οι δύο μαζί, αφού έφεραν κι' άλλα κανονια, προσπάθησαν να πετύχουν αυτό που δεν κατάφεραν χωριστά.

Όμως το θάρρος και η αντοχή των πολιορκημένων «έφτασε στα ακρότατα όρια, κατά τον Γκόρτον», γράφει ο ιστορικός.

Μετά απ' όλα αυτά ο Ιμπραήμ κατάλαβε πως ήταν αδύνατο να μπουκωθούν στο Μεσολόγγι από τη στεριά. Εφ' όσον η θάλασσα, συμφώνησαν οι πασάδες, θα παραμένει ελεύθερη να εφοδιάζει το Μεσολόγγι, «ο φράχτης» θα στέκεται όρθιος και

μόνο εμείς θα ρεύουμε.

Γι' αυτό άρχισε «να μελετάει και να στρέφει την προσοχήν του προς την αχίλλεια φτέρνα, που ήταν η λιμνοθάλασσα».

Ο θαλάσσιος δρόμος έπρεπε, με κάθε μέσο, να κλείσει. Γι' αυτό έδωσε αμέσως εντολή και πολλά συνεργεία, στα μέρη της Άσπρης αλυκής, άρχισαν να κατασκευάζουν λατζόνια (ρηχές βάρκες).

Και πράγματι στις 17 Φλεβάρη έριξε μέσα στη λιμνοθάλασσα 32 απ' αυτά. Στο μεταξύ από το Ιόνιο πέλαγος ήρθαν κι' άλλα 27 πολεμικά πλοία, λίγο μεγαλύτερα απ' τα λατζόνια.

Όλα μαζί τότε άρχισαν συγκεντρωτικές επιθέσεις, πρώτα, κατά του Βασιλαδιού, γιατί αποτελούσε εμπόδιο στην είσοδό τους μέσα στη λιμνοθάλασσα.

Η μάχη του Βασιλαδιού άρχισε το πρωί και τελείωσε το απόγευμα της ίδιας μέρας.

Μετά την πτώση του Βασιλαδιού το νησάκι του Ντολμά, που απείχε 1200 μέτρα από το Αιτωλικό και 200 μέτρα από την εκκλησία της Φοινικιάς, έγινε στόχος των Τουρκοαιγυπτίων.

Οι δύο πασάδες έστριψαν τις δυνάμεις τους, που αποτελούνταν από 4000 πεζούς και ιππικό, προς το Ντολμά, γι' αυτό στρατοπέδευσαν κοντά στην εκκλησία της Φοινικιάς.

Εκεί έστησαν τρία κανονιοστάσια με 18 κανόνια και δύο βομβοβόλα. Αρχηγός των επιτιθεμένων ορίστηκε, για όλο το στρατό, ο Χουσεΐν Μπέης.

Εδώ θα πρέπει να αναφέρουμε ότι η είδηση πως ο Ιμπραήμ πήρε εντολή από τον Σουλτάνο να πάει να βοηθήσει τον Κιουταχή, ανάγκασε τους στρατηγούς της Ρούμελης, που βρίσκονταν στο Μεσολόγγι, να σκεφτούν να οργανώσουν καλύτερα την άμυνά τους.

Κατ' αρχήν σκέφτηκαν πως ο ερχομός και του στρατού των Αιγυπτίων θα δυσκόλευε περισσότερο την επικοινωνία και την ενίσχυσή τους σε τρόφιμα από την ξηρά.

Γι' αυτό αποφάσισαν να οργανώσουν καλύτερα την άμυνά τους στα μέρη εκείνα, που θα τους εξασφάλιζαν άνετη επικοινωνία και ασφαλέστερη βοήθεια.

Και μια τέτοια βοήθεια και επικοινωνία εξασφάλιζε μόνο η λιμνοθάλασσα.

Έτσι ενίσχυσαν τα νησάκια Κλείσοβα και Βασιλάδι, που προστάτευαν τα νοτιοδυτικά τους, έφραζαν την είσοδο του Τουρκοαιγυπτιακού στόλου στη λιμνοθάλασσα, κι' άφηναν ελεύθερη την επικοινωνία των ελληνικών πλοίων.

Στο Αιτωλικό έστειλαν το στρατηγό Στουρνάρη μαζί με το Κασομούλη να οργανώσουν την άμυνα των μικρών νησιών Ντολμά και Πόρου, που τους εξασφάλιζαν τα βορεινά τους και την ελεύθερη επικοινωνία με το Αιτωλικό, που τους εφοδίαζε με τρόφιμα.

Ο Σπυρομήλιος στο βιβλίο του γράφει: «Ο Ντολμάς κείται μεταξύ του Αιτωλικού και Μεσολογγίου και κυριευόμενος από τον εχθρό εμποδίζεται πλέον η επικοινωνία αυτών των δύο πόλεων».

Η θέση του Ντολμά ήταν πράγματι, από κάθε πλευρά, μια από τις σπουδαιότερες στρατηγικές θέσεις της περιοχής. Αυτοί που επέζησαν του αγώνα υποστήριζαν ότι, η επιλογή της οχύρωσής του, είχε στηριχτεί στις υποδείξεις που είχε κάνει ο Λιακατάς στη σύσκεψη των στρατηγών.

Ο στρατηγός, που το έμπειρο μάτι του είχε διακρίνει την ξεχωριστή θέση της περιοχής, υποστήριξε πως τρεις είναι οι λόγοι που συνιστούν και επιβάλλουν την οχύρωση της θέσης του Ντολμά, με την εξαιρετική στρατιωτική σημασία.

Πρώτο ν' αποτελεί ασπίδα για το Μεσολόγγι από τα ΒΑ και ακόμα εξασφαλίζει την ελεύθερη επικοινωνία των πολιορκημένων στο εσωτερικό της λιμνοθάλασσας.

Δεύτερον επειδή τα νερά της λιμνοθάλασσας, που περιβάλλουν το Μεσολόγγι, είναι ξέβραθα και γεμάτα λάσπες κάνουν αδύνατη την προσέγγιση μεγάλων και μεσαιών πλοίων, για τον εφοδιασμό της πόλης απ' ευθείας από τον Πατραϊκό κόλπο. Απεναντίας ο θαλάσσιος δρόμος, που ξεκινά από τον Πατραϊκό και φτάνει στο Αιτωλικό (το στραβάβλακο, όπως τον λένε οι ντόπιοι), εξασφάλιζε άνετη διέλευση μεγάλων πλοίων (πάσαρες, καϊκία κλπ.). Αυτά θα μπορούσαν άνετα να τα οδηγήσουν οι караβοκυραίοι, που γνώριζαν τα μυστικά περάσματα του δρόμου.

Έτσι θα μετέφεραν άκοπα και με ασφάλεια πολλά τρόφιμα και πολεμοφόδια στο Αιτωλικό, από κει δε θα τα προωθούσαν άνετα στο Μεσολόγγι με τις γαϊτες.

Και τρίτον ο δρόμος που εφοδίαζε τα τουρκικά στρατεύματα από τη Β.Δ. Ελλάδα, περνούσε δίπλα από την εκκλησία της Φοινικιάς.

Έτσι, αυτοί που κρατούσαν τον Ντολμά, θα μπορούσαν όχι μόνο να δυσκολεύουν τις μεταφορές και τις ενισχύσεις αλλά και να διακόπτουν το πέρασμα κάθε μεταφοράς προς το Μεσολόγγι.

Γι' αυτό ο στρατηγός Στουρνάρης, όταν πήρε την εντολή τις τελευταίες μέρες του 1825, πήγε αμέσως στο Αιτωλικό και με τη βοήθεια των κατοίκων άρχισε να οχυρώνει τα νησάκια Ντολμά και Πόρος.

Έφτιαξαν, όπου ήταν αυτό δυνατό, φράχτες από παλούκια, που τα έπλεκαν με αρμυρίκια και τα γέμιζαν με πέτρες, λάσπες και άμμο.

Η πρόχειρη όμως αυτή οχύρωση, όπως διαπιστώθηκε εκ των υστέρων, δεν κατόρθωσε να προστατέψει αποφασιστικά τους υπερασπιστές του, και γι' αυτό δεν τους βοήθησε όσο θα 'πρεπε.

Ο Στουρνάρης είναι αλήθεια, και το αναγνωρίζουν όλοι αυτό, πως ήταν γενναίος πολεμιστής.

Η πολύχρονη ζωή του στον πόλεμο των κλεφτών και των αρματωλών, τον είχε κάνει άριστο στις οχυρώσεις θέσεων. Όμως από λιμνοθάλασσα δεν γνώριζε καλά για να δώσει σωστές οδηγίες και να κάνει χρήσιμη οχύρωση. Άλλο πράγμα τα ταμπούρια στα βουνά κι' άλλο πάνω στις λάσπες και την άμμο της Νίδοβας.

Εδώ τα νερά αλλού είναι ρηχά με βούρκο, που σε βουλιάζουν πολλές φορές πάνω από τη μέση, κι' αλλού βαθειά αυλάκια που σε εξαφανίζουν μέσα στα νερά τους.

Παρ' όλα αυτά όμως ο Ντολμάς στάθηκε πολύ χρήσιμος στην άμυνα του Μεσολογγιού, κι' αυτό φάνηκε μετά την πτώση του.

Αλλά γι' αυτά θ' αναφερθώ με λεπτομέρειες παρακάτω.

Όταν ο Λιακατάς, στη συγκέντρωση που έγινε στην πλατεία του Αιτωλικού, αποφάσισε να πάει με τους 300 Αιτωλικιώτες να υπερασπιστεί το Ντολμά, γνώριζε πολύ καλά και το μέγεθος της ευθύνης του και την σοβαρότητα της κατάστασης που θα αντιμετώπιζε.

Γι' αυτό μόλις έφτασε στο Ντολμά, αφού επιθεώρησε τις πρόχειρες οχυρώσεις, έδωσε εντολή να διορθωθούν ότι ήταν δυνατόν και καθόρισε τις θέσεις του καθένα. «Αφήσανε πενήντα στον Πόρο και τους άλλους τους βάλανε στα ταμπούρια του Ντολμά, που τά' χανε ψηλώσει λίγο πιότερο απ' όσο ήτανε πριν», γράφει ο ιστορικός Φωτιάδης.

Έπειτα ο Λιακατάς, σταθμίζοντας την κατάσταση, κάλεσε τους σωματάρχες με τους στρατιωτικούς και τους μίλησε με το πύρωμα της καρδιάς του. Τους εξήγησε με τη λογική του πολεμάρχου, με ποιο τρόπο οι λίγοι πολεμούν τους πολλούς.

Ακόμα τους εξέθεσε τις δυσκολίες που θ' αντιμετωπίσουν από την έλλειψη πολεμοφοδίων και τροφίμων, κάτω από την πίεση του πολυάριθμου στρατού των εχθρών.

Βοήθεια, τους είπε, δεν μπορούμε να περιμένουμε από πουθενά. Πρέπει να στηριχτούμε μόνο στις δικές μας δυνάμεις.

Κι' είναι αλήθεια, στις δύσκολες εκείνες, στιγμές, ούτε η Κυβέρνηση, ούτε οι Υδραίοι και τ' άλλα νησιά ανταποκρίθηκαν στις παρακλήσεις των αγωνιστών. Ακόμα κι ο στρατός που είχε παραμείνει στο Αιτωλικό, από μικροεγωισμούς και στείρους υπολογισμούς αποφάσισε να μην πάει να βοηθήσει, με τη δικαιολογία ότι έπρεπε να μείνουν εκεί για να υπερασπιστούν την πόλη.

Πόσο αλήθεια ήταν αυτό, αποδείχτηκε από τη στάση τους, μετά την πτώση του Ντολμά. Ο Κασομούλης, που τα έζησε όλα αυτά από κοντά, γράφει: «Ο Σίψας κι ο Βλαχόπουλος δεν ηθέλησαν να τους ακολουθήσουν κι έμειναν εις Αιτωλικόν με την πρόφασιν ότι είχε ανάγκη η πόλις (αληθινά όμως) επειδή ήταν κακιωμένοι, διότι (ο Λιακατάς) δεν τους άφηγε να πειράζουν τον κόσμον».

Έτσι ο Λιακατάς με τους 300 επιστράτευσαν δύναμη κι αντοχή και, παρ' όλο που γνώριζαν ότι θα πεθάνουν, αποφάσισαν να υπερασπιστούν την πατρίδα τους, τις γυναίκες και τα παιδιά τους.

Πίστευαν στο θεό κι ελπίζανε να ελευθερώσουν «από τας τυρανικάς χείρας, ένα πλήθος αθώου λαού».

Απέναντι από τον Ντολμά είναι το εκκλησάκι της Φοινικιάς, αφιερωμένο στα εννιάμερα της Παναγίας. Στον αυλόγυρό του, μέχρι πριν λίγα χρόνια, σώζονταν πολλά μεγάλα δέντρα. Σ' ένα απ' αυτά, το πιο μεγάλο, στις 25 Φεβρουαρίου 1826 ανέβηκε ο Αιγύπτιος στρατηγός Χουσεΐν. Κοίταξε πολλή ώρα προς τον Ντολμά και μετά, βάζοντας τα χέρια του στο στόμα σα χωνί, φώναξε στο Λιακατά να παραδοθεί, γιατί είναι κυκλωμένος από παντού.

«Ξέρω, του φώναξε, ότι είσαι παλικάρι. Έμαθα, όμως, ότι κατάγεσαι από ψηλό βουνό κι είναι κρίμα να χαθείς μέσα στους βάλτους και τις λάσπες».

Ο Λιακατάς, καθισμένος πάνω σ' ένα από τα ταμπούρια, τον άκουγε χωρίς να του

απάντα. «Πως μπορείς να τα βγάλεις πέρα μ' όλο τούτο τ' ασκέρι που σ' έχει ζωσμένο; Δεν λυπάσαι τα νιάτα σου και την ομορφιά σου; Φύγε με το σπαθί σου, σου δίνω χάρη», συνέχισε ο Χουσεϊν.

Και οι συμπολεμιστές κοίταζαν το Λιακατά με ανήσυχα μάτια, χωρίς να μιλούν. Αυτός, για μια στιγμή, σήκωσε τα μάτια του και κοίταξε προς το Αιτωλικό. Ήθελε άραγε να αντλήσει δύναμη απ' αυτό; Σκεφτότανε ότι εκεί ζούσε ότι πολυτιμότερο είχε; ή διαισθάνετο το τέλος κι αναζητούσε να δει για τελευταία φορά ότι ωραιότερο είχε αγαπήσει; Σε κανέναν δεν τόπε και κανένας δεν τόμαθε ποτέ.

Έπειτα τινάχτηκε πάνω, έστησε το κεφάλι του ψηλό και τα μακριά μαλλιά του ανέμισαν σα χαιτή λιονταριού. Ύστερα χάιδεψε τη λαβή του σπαθιού του και προχώρησε στο κέντρο του νησιού, που ήταν συγκεντρωμένα τα περισσότερα από τα παλικάρια του.

Στάθηκε στη μέση και τους κοίταξε με τη σειρά όλους έναν προς έναν. Ύστερα φλογισμένος απ' το όραμα της εθνικής λευτεριάς, προσπάθησε να τους θερμάνει την πίστη, να τους εξάψει την ανδρεία και να τους πυργώσει την απόφαση να πολεμήσουν σαν Έλληνες. Λίγοι αυτοί ενάντια στους πολλούς.

Στο τέλος τους κάλεσε να ορκιστούν όλοι πάνω στα γυμνά σπαθιά τους, πως θα μείνουν ενωμένοι μέχρι τέλους, για να πολεμήσουν τους βαρβάρους.

«Ε ωρέ, τους βροντοφώναξε, οι πολλοί και οι ναζιόρηδες δουλειά δεν κάνουν. Εμείς οι λίγοι που βρεθήκαμε εδώ, εμείς θα βαστάξουμε. Αποθυμάτε να μείνουμε εδώ να κρατήσουμε;».

Και το ψυχωμένο παλικάρι του, ο Θανάσης, γραμματέας του στρατηγού Μακρή, απάντησε για όλους: «Κι' εκεί κι' εδώ, πόλεμος και θάνατος».

Κι ο ιστορικός Κ. Καλαντζής γράφει: «Έτσι έδωκαν το λόγο τους αυτοί οι λίγοι, για να πεθάνουν εκεί πολεμώντας όπως και πέθαναν».

Ο Χουσεϊν από το παρατηρητήριό του παρακολουθούσε τους πολιορκημένους κι έβλεπε να προετοιμάζονται για μάχη. Είχε ακουστά για την αγωνιστικότητα, το πείσμα και την αποφασιστικότητα του Λιακατά και, αφού τα ζύγισε όλα αυτά, πήρε την απόφασή του.

Έδωσε αμέσως διαταγή στους πυροβολητές του να βάζουν συνέχεια με τα κανόνια τους προς το Ντολμά.

Πολλά από τα βλήματα ρίχνονταν πάνω στο νησί και χώνονταν μέσα στην άμμο, χωρίς να σκάνε. Άλλα έπεφταν μέσα στα νερά και τα κατάπινε ο βούρκος. Τα λίγα που έσκασαν γέμισαν τους πολεμιστές με λάσπες. Οι αμυνόμενοι παρακολουθούσαν το κανονίδι άφοβα, προφυλαγμένοι πίσω από τα ταμπούρια τους.

Έπειτα από το πολύωρο κανονίδι ο Χουσεϊν έδωσε διαταγή για επίθεση. Οι στρατιώτες του ξεχύθηκαν με ορμή, πιστεύοντας πως οι Έλληνες θα είχαν καμφθεί.

Όμως, μόλις πλησίασαν στην όχθη, άρχισαν τα λίγα κανόνια των Ελλήνων να τους χτυπούν ασταμάτητα και με επιτυχία. Όσοι τόλμησαν να προχωρήσουν μέσα στα νερά, έπεφταν από τα βόλια των αμυνομένων. Η επιτυχία ήταν τέτοια που αναγκάστηκαν να οπισθοχωρήσουν, αφήνοντας αρκετούς σκοτωμένους και πολλούς τραυματίες.

Οι Αιτωλικιώτες είχαν τρεις τραυματίες από πέτρες που εκτόξευαν τα βλήματα,

όταν έπεφταν πάνω στα αναχώματα και δύο σοβαρότερα στο μάγουλο και στο στήθος, από κομμάτια μπόμπας.

Ο Χουσεΐν έβλεπε τώρα πως, παρ' όλο που ο στρατός του ήταν πενταπλάσιος από τους αμυνόμενους δεν μπόρεσε να παραβιάσει το αυλάκι με τα λασπόνερα, που χωρίζει το Ντολμά από τη Φοινικιά. Ο Σκώτος ιστορικός Φινλεϋ, γράφει: «ούτε τα σπαθιά των Αλβανών, ούτε τα ξίφη των Αράβων μπόρεσαν να τρομάξουν τους αμυνόμενους».

Μετά απ' αυτή την αποτυχία ένα τάγμα Αράβων κι ένα Αλβανών, από το στρατό που πολιορκούσε το Αιτωλικό. πήραν εντολή να έρθουν για ενίσχυση στις δυνάμεις του Χουσεΐν.

Ο Σπυρομήλιος στο βιβλίο του γράφει: «Την μεσημβρία της 27ης Φεβρουαρίου ο Χουσεΐν Βέης διέταξεν την επίθεσιν και αμέσως είδομεν τάγμα Αράβων και όμοιον Αλβανών εκ των έξωθι του Αιτωλικού πολιορκητών».

Το απόγευμα της ίδιας μέρας όλοι μαζί εξαπέλυσαν, μετά από σφοδρό κανονιοβολισμό, μια νέα φοβερή επίθεση κατά του Ντολμά.

Αλλά οι αγωνιστές δεν πτοήθηκαν. Ο Λιακατάς, σαν άλλος Δίας πάνω στον Όλυμπο, έδωσε εντολή μόλις πλησίασαν σε απόσταση βολής, ν' αρχίσει το κανονίδι.

Οι εύστοχες βολές, όταν άρχισαν να σκάνε μπροστά στους Τούρκους οι μπόμπες, τους ανέκοψε αμέσως την προέλαση.

Πολλοί όμως απ' αυτούς, αφηφώντας τις μπόμπες, προχώρησαν προς την ακτή και αναζητούσαν μέρος για να περάσουν και να πλησιάσουν το Ντολμά. Τότε οι αμυνόμενοι, ταμπουρωμένοι πίσω απ' τα πρόχειρα χαρακώματα, τους υποδέχτηκαν με ευθύβολους και πυκνούς πυροβολισμούς.

Έπειτα από λίγο οι επιτιθέμενοι, περισσότερο αυτοί που είχαν πλησιάσει και βούλιαζαν στις λάσπες, τα έχασαν, λιγοψύχησαν και οπισθοχώρησαν άτακτα.

Έτσι παρασύροντας και τους υπόλοιπους, που είδαν τους συντρόφους των να αποδεκατίζονται, τράπηκαν σε φυγή.

Ο Σπυρομήλιος αναφέρει: «Αφού εκανονιοβόλισαν τον Ντολμά εκίνησαν στράτευμα αρκετόν από το εχθρικόν στρατόπεδον...δια να εφορμήσουν και να κυριεύσουν τον Ντολμάν...οι ημέτεροι αντέχουν και τους υποχρεώνουν να οπισθοδρομήσουν».

Οι Αιτωλικιώτες, σαν είδαν τους εχθρούς να οπισθοχωρούν, τράβηξαν τα γιαταγάνια τους, έπεσαν μέσα στα νερό, που τα γνώριζαν σπιθαμή προς σπιθαμή, και τους κυνήγησαν μέχρι το δρόμο της Φοινικιάς.

Το αποτέλεσμα ήταν θριαμβευτικό και πιστοποιούσε πόσο ακμαίο ήταν το ηθικό των Ελλήνων. Ο ήλιος γέρνοντας πίσω από τον Κατσά τους έβρισκε να έχουν κερδίσει μια ακόμα μάχη.

Όταν οι Τούρκοι αποτραβήχτηκαν προς τις ρίζες του Αράκυνθου, οι Έλληνες άρχισαν το γλέντι. «Γιατί η αγάπη θέλει φίλημα κι ο πόλεμος τραγούδια. Κι εμείς το θάνατο θωρώντας, τραγουδάμε», έγραφε ο Ρώμας.

Το άλλο πρωί ο Χουσεΐν εξαπολύει νέα επίθεση, στέλνοντας ενάντια στο Ντολμά

ένα τάγμα από Άραβες και μια ίλη Τούρκικου ιππικού.

Σ' αυτούς που θα πατήσουν πρώτοι το νησί υπόσχεται τιμές, πλούτη και αξιώματα.

Όμως οι υπερασπιστές του νησιού έχουν αποφασίσει διαφορετικά. Ο ιστορικός μας γράφει: «Την επομένη, από πρωιάς, επαναλαμβάνεται η επίθεσις δι' ενός τάγματος Αράβων και Τούρκων ιππέων. Μετά σφοδράν μάχην οι εχθροί κλονίζονται, δειλιούν, και υποχωρούν ατάκτως».

Εκείνη την ώρα καταφθάνει, καβάλα σ' ένα καθαρόαιμο, κόκκινο, αράπικο άλογο, ο Ιμπραήμ. Πάνω στα άλογά τους ακολουθούν κι' ένα πλήθος επιτελών και υπασπιστών.

Το θέαμα όμως που αντικρίζει είναι «άνευ προηγουμένου». Πανικόβλητοι στρατιώτες τρέχουν εδώ κι εκεί να κρυφτούν και να γλυτώσουν. Πολλοί πηδούν μέσα στο ρέμα της Φοινικιάς και με κομμένη την ανάσα τρέχουν προς το στρατόπεδο. Είναι σχισμένοι, καταματωμένοι, με μάτια γουρλωμένα από το φόβο και οι περισσότεροι χωρίς ντουφέκια. Μερικοί έχουν πέσει μέσα στο βάλτο με τα ριμπάκια (πολύ ψηλά καλάμια, που φυτρώνουν μέσα στα νερά) και στριφογυρίζουν και πηδούν «σαν σφαγμένα κοκόρια».

Μπροστά σ' αυτό το θέαμα ο Ιμπραήμ τὰ ἔχασε. Σήκωσε τα χέρια του και άρχισε να τρίβει τα μάτια του, νόμιζε πως έβλεπε κάποιο όνειρο. Κι όμως ήταν όλα αληθινά. Κι αφρίζει κι απειλεί και βλαστημάει. «θεούς και δαίμονες». Η οργή του ξεσπά στους πρώτους που συναντά και υπόσχεται να πάρει τα κεφάλια από τους αίτιους της συμφοράς.

Και ο ιστορικός συνεχίζει: «την στιγμήν ταύτην φθάνει έφιππος μετά του επιτελείου του ο Ιμπραήμ, όστις ιδών την άτακτον οπισθοχώρησιν των Τούρκων, καθίσταται μανιώδης και διατάσσει επανάληψιν όλης της Τουρκοαιγυπτιακής δυνάμεως και την σύγχρονον επίθεσιν των περιπολούντων 36 πολεμικών πλοίων».

Ο Σπυρομήλιος αναφέρει ότι στην επίθεση αυτή πήραν μέρος τακτικός στρατός του Ιμπραήμ και άτακτος του Ρεσίτ πασά. Ακόμα γράφει: «Προς τον αυτόν σκοπόν έπλευσεν προς εκείνο το μέρος και ο στολίσκος, όστις εκανονιοβόλει και εβομβόλιζεν από το μέρος της θαλάσσης τ' οχύρωμα του Ντολμά».

Εδώ όμως γινότανε ολοφάνερο το λάθος και των δύο πασάδων, που πολιορκούσαν Μεσολόγγι και Αιτωλικό.

Φαίνεται δεν είχαν μάθει ότι οι Έλληνες, όταν μάχονται για τη λευτεριά τους, δεν κάνουν πρόσθεση αλλά πολλαπλασιασμό. Ο ένας γίνονται χίλιοι και οι χίλιοι αμέτρητοι. Τον Ιμπραήμ δεν τον άφηγε η αλαζονεία του να δει και να υπολογίσει τον έξαλλο ελληνικό παράγοντα. Τον παράγοντα εκείνο που ώρες - ώρες οιστρηλατεί τον Έλληνα η Ομηρική ανδρεία και το Σπαρτιωτικό πνεύμα.

Έτσι «...όλοι οι προσβολαί μένουν άκαρποι».

Τότε ο Ιμπραήμ δίνει διαταγή να γίνει καινούρια έφοδος με όλες τις δυνάμεις, «τους δε ιππείς να φονεύωσι τους οπωσδήποτε δειλιώντας...».

Αμέσως ένα συνονθύλευμα από Τούρκους, Αιγυπτίους κι Αλβανούς τακτικούς και άτακτους, τρέμοντας την οργή του πασά, ορμά έξαλλο, παθιασμένο, εκτός εαυτού, από

το φόβο του αποκεφαλισμού.

Ο κρότος από τα σπαθιά των καβαλάρηδων, που τους παρακολουθούν τρέχοντας ξοπίσω τους, φτάνουν στ' αυτιά τους και τους τρυπούν τα μηνίγγια.

Σάλπιγγες, τύμπανα κι όλα τα κεράτινα όργανα χτυπάνε μαζί με τα κανόνια, που στέλνουν πυρακτωμένο σίδερο ακατάπαυστα προς τους αμυνόμενους του Ντολμά. Και οι εχθροί ορμούν κατά χιλιάδες.

Έπειτα απ' όλα αυτά, το σκηνικό αρχίζει σιγά σιγά ν' αλλάζει «Οι Τούρκοι σαν τα κύματα κι οι χριστιανοί σα βράχοι» που λέει ο ποιητής μας.

Είναι μεσημέρι της 28 Φλεβάρη. Η μάχη μαίνεται κι ο γύρο τόπος είναι σκεπασμένος απ' τ' αναρίθμητα πτώματα Αιτωλικιωτών. Άλλα ξαπλωμένα πάνω στη στεριά κι άλλα βουτηγμένα μέσα στο βούρκο. Μερικά έχουν σηκωμένα τα χέρια, λες και προσπαθούν να πιαστούν από κάπου για να σωθούν. Πολλά ταξιδεύουν πάνω στα ματωμένα νερά, ήσυχα-ήσυχα, γιατί έκαναν το χρέος τους.

Κι η μάχη συνεχίζεται! Οι γενναίοι του Ντολμά αντιτάσσουν απεγνωσμένη άμυνα στην τυφλή ορμή των εχθρών. Τρεις ολόκληρες ώρες αποκρούουν την μία κατόπιν της άλλης τις λυσσασμένες επιθέσεις των βαρβάρων.

Οι νεκροί τώρα πληθαίνουν και οι πολεμιστές λιγοστεύουν. Ένας - ένας οι ήρωες του Ντολμά πέφτουν για να μη ξανασηκωθούν.

Ο καπετάν Γρηγόρης Λιακατάς ζύγισε με το βλέμμα του την κατάσταση, όπως διαμορφώθηκε τώρα, και βλέπει ότι άρχισε ο χρόνος να μετρά αντίθετα.

Όμως δεν θέλει να πιστέψει, πως είναι δυνατόν να χάσει το μέρος που υπερασπίζεται. Λακωνικά ο ιστορικός γράφει: «Τότε η μάχη λαμβάνει αγριάν μορφή... η διαχωρίζουσα τον Ντολμά από την Φοινικιά στενή και αβαθής αύλαξ πληρούται πτωμάτων».

Τώρα στο νησί οι Αιτωλικιώτες πιέζονται ακόμη περισσότερο. Το «μέγα πλήθος» των εχθρών χτυπά από ξηρά και θάλασσα με πείσμα.

Η δύσκολη αυτή θέση των αγωνιστών μαθεύτηκε από το πρωί και στο Μεσολόγγι. Αμέσως ο γέρο-Νότης Μπότσαρης κάλεσε όλους τους καπεταναίους σε πολεμικό συμβούλιο.

Μετά από σύσκεψη πήραν την απόφαση από τη μιά μεριά να γίνει έφοδος της φρουράς κατά του στρατοπέδου του Κιουταχή και του Ιμπραήμ κι από την άλλη να χτυπηθεί ο εχθρός, που πολιορκούσε το Ντολμά, από τα πλάγια.

Σε εκτέλεση της απόφασης ένα μέρος της φρουράς, μόλις ακούστηκε ο συνθηματικός πυροβολισμός, με φωνές και αλαλαγμούς όρμησαν πάνω στους εχθρούς και με γυμνά σπαθιά τους κυνήγησαν μέχρι τον Αη-Θανάση. Ένα άλλο τμήμα της, αποτελούμενο από 500 άντρες, με αρχηγό τον Κίτσο Τζαβέλα, βγήκε λίγο αργότερα και χτύπησε τους Τούρκους στο Ντολμά από τα νώτα, «με σκοπό ν' ανακουφίσει τους πολιορκημένους».

Δυστυχώς, είτε γιατί ήταν πολύ αργά, είτε γιατί οι εχθροί διέθεταν μεγάλες δυνάμεις στις οπισθοφυλακές τους, προς τη μεριά του Μεσολογγιού, γύρισαν πίσω γρήγορα. Κρατούσαν μόνο σα λάφυρα, τα κεφάλια ενός Ευρωπαίου αρχιπυροβολητή κι ενός Τούρκου χιλίαρχου.

Εκείνη την ημέρα έπαιρναν μέρος από το πρωί και τα πρώτα Αιγυπτιακά πλοίαρια (λατζόνια, σάλια, φελούκες) γεμάτα στρατό.

Προχωρούσαν με προσοχή, μέσα από τα περάσματα, και προσπαθούσαν να φτάσουν στο πίσω μέρος των αμυνομένων.

Ο στρατηγός Λιακατάς διέκρινε αμέσως τον κίνδυνο που έρχονταν από τη μεριά του Αη-Νικόλα. Κατάλαβε την προσπάθειά τους να τους κυκλώσουν, και αφού πήρε μερικούς από τους συντρόφους του, προχώρησε όσο μπορούσε μέσα στα λασπόνερα, για να τους φράξει το δρόμο.

Ο Κασομούλης στ' απομνημονεύματά του γράφει «Τα πρώτα πλοίαρια που φτάσανε στη μύτη του Ντολμά τσακίστηκαν με την πρώτη φωτιά και ξαναμπήκαν στις βάρκες.

Οι άλλοι από τη Φοινικιά, χώνονταν ολοένα πιότερο στο νερό ώσπου γιόμωσε τ' αυλάκι. Πέσανε σε πόλεμο με τους δικούς μας που καθώς ήτανε λίγοι κιντύνεψαν.

Παρατά ο Γρηγόρης τους άλλους στη Φοινικιά και τρέχει να βοηθήσει αυτούς. Μα στ' αναμεταξύ είχαν πια βγει ίσαμε χίλιοι Τούρκοι. Πιλαλώνοντας με τα γιαταγάνι στα χέρια πιάστηκαν, στη μέση του νησιού, με τους εχθρούς.

Βλέπουν, όσοι πολέμαγαν κατά τ' αυλάκι, από πίσω τους Τούρκους και βγάζουν κι αυτοί παρευτός τα γιαταγάνια κι ορμάνε πάνω τους και σφάζανε και σφαζόταν, ώσπου λειώσανε όλοι...».

Στην «ιστορία του Μεσολογγιού» του Χρ. Ευαγγελότου διαβόζουμε: «Ο στρατηγός Γρ. Λιακατάς ξιφήρης προηγείται και επιτίθεται κατά του εχθρού ακάθεκτος, αλλά προχωρήσας υπέρ το δέον, πληγώνεται εις τον αριστερόν οφθαλμόν και πίπτει, οι δε εχθροί, ιδόντες αυτόν πίπτοντα, ορμούν να τον συλλάβουν. Εκεί πλέον η σύγκρουσις φθάνει εις το κατακόρυφον. Ο στρατηγός μη πληγωθείς βαρέως, επιδένει το τραύμα του και ορμά και πάλιν. Αλλά πάσα απώθησις του εχθρού είναι αδύνατος πλέον. Τα πληρώματα των εχθρικών πλοιαρίων αποβιβάζουν συνέχεια στρατιώτες που επιτίθενται με μανία από τα νώτα. Η μάχη μεταβάλλεται εις αλληλοσφαγήν και οι αμυνόμενοι πίπτουσι πάντες.....».

Μαζί και ο αρχηγός της φρουρός και ωραιότερος, κατά το στρατηγό Μακρή, απ' όλους τους Έλληνες, «όλοι τον απεκάλουν, λόγω του αναστήματός του και του κάλλους του, «Κάλεσον».

Ο Αντωνιάδης εις την ραψωδίαν του ΙΖ σελ. 177 γράφει: «εις τον Δολμάν επίκουρος ο Λιακατάς προσήλθεν ο πάντων ωραιότατος των Αρχηγών Ελλήνων τριακοσίους δ' εκλεκτούς οπλίτας ήγεν ούτος».

Οι παλιότεροι διηγούνται πως, την ώρα που ξεψυχούσε «ο νεώτερος Λεωνίδα», έσπρωξε στη θάλασσα ένα από τα παλικάρια του με την παραγγελία, να πάει να πει στους Αιτωλικιώτες «πως πέσανε όλοι πιστοί στον όρκο τους και την πατρίδα».

Μετά το βλέμμα του πλανήθηκε προς το άπειρο και η φωνή του ακούσθηκε βραχνή αλλά βροντερή. «Έλα τώρα, Λεωνίδα, να μοιράσεις τη δόξα σου με τους γενναίους μου».

Η πτώση του Ντολμά ήταν μια ακόμα μεγάλη απώλεια για το Μεσολόγγι. Έχανε τα στηρίγματά του το ένα μετά το άλλο. Όλος ο όγκος του εχθρού τώρα ακουμπούσε

στο Αιτωλικό και κοντοζύγωνε στο Μεσολόγγι. Οι δείχτες του ρολογιού άρχισαν τώρα, και για τις δυο πόλεις, να τρέχουν γρήγορα.

Ο ιστορικός Κ. Καλατζής γράφει: «Ο θάνατός του ήταν απώλεια σημαντική και μεγάλη για τη φρουρά του Μεσολογγιού. Το κενό φάνηκε αμέσως. Όλοι αρχίσανε να τον γυρεύουν: «Οι αητοί, τα βουνά, οι άνθρωποι». Τρεις σταυραετοί απ' τ' γραφα σταλμένοι ήρθαν και τον αναζητούσαν:

«...ο ένας πάει στ' Αντελικό, στο Βασιλάδι ο άλλος
κι ο τρίτος ο μικρότερος στο Μεσολόγγι μπήκε
τάπια σε τάπια περπατεί, ταμπούρι σε ταμπούρι
Ρωτάει στην τάπια του Μακρή, στην τάπια του Δεσπότη,
Γειά σας χαρά σας μπρέ παιδιά, καλώς το παλικάρι
Μήν είδατε το Λιακατά, τον καπετάν Γρηγόρη,
Αητέ μου αυτός δεν είν' εδώ, κι εδώ μην τον γυρεύεις
Μον' πέτα προς τ' Αντελικό και πέρασε στον Πόρο
Εκεί θα βρείς πολλά κορμιά, σφαγμένα, σκοτωμένα
Κι όποιο είν' πλειό λεβέντικο και ξανθομουστακάτο
Εκείνο είναι το κορμί του καπετάν Γρηγόρη».

Οι απώλειες του Ιμπραήμ στο Ντολμά ήταν τεράστιες. Κατά τους περισσότερους ιστορικούς και τις πληροφορίες των παλαιότερων υπερέβαιναν τους 500 νεκρούς και βαριά τραυματισμένους.

Μεταξύ αυτών ήταν και πολλοί αξιωματούχοι Αιγύπτιοι και μισθοφόροι Ευρωπαίοι αξιωματικοί, που κατά τον Φάμπρ: «τρέξανε να μάθουν τους Μουσουλμάνους νέγρους πώς να σφάζουν καλύτερα τους άσπρους Χριστιανούς».

Ο Ιωάννης Παπαδιαμαντόπουλος, που ήταν εκπρόσωπος της Κυβέρνησης στη Δυτ. Ελλάδα, στην αναφορά του γράφει: «Ο εχθρός εδιεύθυνε τον στολίσκον του, συγκείμενον από περίπου των 80 πλοιαρίων και σαλίων γέμοντα στρατεύματα, κατά της θέσεως του Ντολμά την οποίαν ήρχισε να κτυπά από αυτήν την αυγήν. Η μάχη διήρκεσε μέχρι της δύσεως του ηλίου. Οι υπερασπισταί ταύτης της θέσεως ηγωνίσθησαν με άκραν καρτεροψυχίαν, αποκρούσαντες πολλάκις τας εχθρικής εφορμήσεις, πλήν δυστυχώς επήραν φωτιά τα πολεμεφόδια των ενώ ο πόλεμος εγίνετο με μέγα πεισμα και από τα δύο μέρη. Τούτο ιδόντες οι εχθροί, ώρμησαν πανστρατιά πανταχόθεν και εκατόρθωσαν τελευταίον να κυριεύσουν την θέσιν ταύτην. Ολίγοι των υπερασπιστών της ηδυνήθησαν να σωθούν, οι δε υπόλοιποι έπεσαν ενδόξως με τα όπλα εις τας χειρας».

Εδώ θα πρέπει να σημειώσουμε ότι το αναφερόμενο «πήραν φωτιά τα πυρομαχικά» δεν φαίνεται να ανταποκρίνεται προς την αλήθεια για τους παρακάτω λόγους.

Πρώτο γιατί πολλοί από τους αγωνιστές βρέθηκαν σκοτωμένοι ή σφαγμένοι μακριά από τα ταμπούρια τους, «...ώρμησαν πανστρατιά πανταχόθεν» γράφει ο ίδιος, και μάλιστα σ' όλα εκείνα τα μέρη του Ντολμά, που προσβάλλονταν από τους Τούρκους. Κανείς από τους ιστορικούς δεν αναφέρει για διαμελισμένα σώματα από εκρήξεις.

Δεύτερον, αν είχαν πάρει πράγματι φωτιά τα πυρομαχικά, γιατί οι εχθροί ώρμησαν πανστρατιά; Φυσικά όχι γιατί φοβήθηκαν οι Έλληνες από την έκρηξη και οι

Τούρκοι πήραν θάρρος. Ούτε ασφαλώς γιατί χάθηκαν τα πολεμοφόδια των Ελλήνων και αναθάρρησαν οι εχθροί. Γιατί τις τελευταίες ώρες, όπως αναφέρουν όλοι οι ιστορικοί, οι μάχες γινόντανε σώμα με σώμα και φυσικά με τα σπαθιά.

Τρίτον τα πυρομαχικά των αγωνιστών αποτελούνταν, ως επί το πλείστον, από φυσέκια και μπόμπες. Αλλά αυτά εκτός που ήταν ελάχιστα, και αποδεικνύεται από τα γράμματα των Αιτωλικιωτών προς την Κυβέρνηση και τους Νησιώτες, που τους εκλιπαρούσαν για ενίσχυση, τα περισσότερα είχαν πλέον δαπανηθεί στις προηγούμενες μάχες.

Όλα τα παραπάνω ενισχύουν την άποψη ότι οι Αιτωλικιώτες «ηγωνίσθησαν με άκραν καρτεροφυχίαν» και όταν έπεσε και ο τελευταίος πολεμιστής, τότε οι εχθροί «εκατόρθωσαν να κυριεύσουν την θέσιν ταύτην».

Εδώ νομίζω χρήσιμο είναι να αναφέρω ότι σε μια συζήτηση, που γινόντανε πολύ παλιά έξω από το καφενείο, του Μήτσου Γερασίμου τότε, μεταξύ του Σταύρου Κτιστόπουλου, του Γεώργιου Σωτηρακόπουλου και πολλών άλλων, ο μπάρμπα Σταύρος υποστήριξε τα παρακάτω, όπως τ' άκουσε από τον παππού του.

Όταν σκοτώθηκαν όλα πάνω στο Ντολμά, και οι Τούρκοι πάτησαν τα ματωμένα χώματα, ένας από τους πυροβολητές των κανονιών του Πόρου, για να εμποδίσει την προέλαση των εχθρών έριξε μια ντουφεκιά και πήρε φωτιά ένα ξύλινο βαρέλι με λίγο μπαρούτι.

Από τη φωτιά οι Τούρκοι, που δεν κατάλαβαν γιατί την άναψαν οι Έλληνες, φοβήθηκαν και οπισθοχώρησαν.

Μερικοί τρομοκρατημένοι έπεσαν στη θάλασσα και πνίγηκαν στα βαθιά νερά. Άλλοι απ' αυτούς χώθηκαν μέσα στο βούρκο.

Έτσι βρήκαν την ευκαιρία τέσσερις από τους πυροβολητές να πέσουν μέσα στη θάλασσα και να απομακρυνθούν γρήγορα για να γλιτώσουν.

Έπειτα όλη τη νύχτα, πότε κολυμπώντας και πότε περπατώντας στα ρηχά νερά της Νίδοβας, προς το μέρος που είναι τα «ριμπάκια» για να έχουν μεγαλύτερη ασφάλεια από τους εχθρούς, έφτασαν μουσκεμένοι και ταλαιπωρημένοι στο Αιτωλικό.

Εκεί ανέφεραν με λεπτομέρειες τα τραγικά γεγονότα του Ντολμά και τ' άλλο βράδυ, ο Κτιστόπουλος μαζί με το Σακκά, αφού είδανε την εγκατάλειψη των Αιτωλικιωτών από τους Αρχηγούς τους, πέσανε ξανά στη θάλασσα.

Περιπλανώμενοι μέσα σε νερά και λάσπες, έφτασαν σε άθλια κατάσταση στο μικρό νησάκι της Μαρμαρούς.

Από κει με μια γαϊτα φτάσανε στο Μεσολόγγι.

Κατά τον ιστορικό Κ. Καλαϊτζή: «μπόρεσαν και σώθηκαν ο Οικονομόπουλος, ο Τσάλας, ο Σακκάς κι ο πυροβολητής Κτιστόπουλος».

Οι άλλα έμειναν εκεί νεκροί. Αιώνιοι φρουροί του Ντολμά. Δυστυχώς ούτε αυτοί που έζησαν τις ηρωικές αυτές στιγμές, ούτε οι ιστορικοί νοιάστηκαν να διασώσουν όλα τα ονόματα των Αιτωλικιωτών. Μόνο 38 απ' αυτούς αναφέρει ο Χρήστος Ευαγγελάτος στο βιβλίο του «Ιστορία του Μεσολογγίου».

Κι όπως γράφει ο ίδιος, τα βρήκε γραμμένα στο βιβλίο του Ανδρέα Δημητρίου,

όπως τα αφηγήθηκε ο πυροβολητής του Πόρου Κτίστης ή Κτιστόπουλος, που ήταν συγγενής του.

Στο βιβλίο διαβάζουμε: «Οι Αιτωλικιώτες με αρχηγό τον Γρηγόριο Λιακατάν επολέμησαν ως λέοντες επί της μικράς νησίδος του Ντολμά, δια να αποκρούσουν την επίθεσιν του Χουσεΐν Μπέη. Ο Λιακατάς έπεσε. Υπό τας διαταγάς του επολέμησαν οι σωματάρχαι: Παναγ. Καρβέλης, Σπυρ. Τσάλας, Παντ. Οικονομόπουλος, Αθ. Πλακουσουριάς, Κων. Φαράντος, Δημ. Βλυσμάς, Κων. Κουρκουμέλης, Αθαν. Γολέμης, Ζαχ. Καραπάνος και οι στρατιωτικοί: Ιωάννης Βύσιος, Σωτηρ. Γερολιμήνης, Παν. Καβάτσας, Απόστ. Κοκκόλιας, Νικ. Κίντας, Παν. Καβαγιάδας, Γαλάνης Καρβέλης, Διον. Καυκάς, Παν. Λεονάρδος, Χαραλ. Λάσκαρης, Νικ. Μπερσίμης, Κων. Μπούνος, Αθ. Μαυρίκης, Γρηγ. Ντάκουλας, Δημ. Ράπτης, Γεώργιος Οικονομόπουλος, Αλεξ. Πολιτάκης, Ιωάννης Στρατόπουλος, Δημ. Σταράμος, Κων. Τσίντζος, Παν. Τσιμπουράκης, Κων. Τρικαλινός και οι ναυτικοί Ανρ. Μπακούλας ή Κατσάς, Πάνος Κόρρος ή Καλαμπόκας, Δήμος Παπαδάτος και Θεόδωρος Πεπονούλας».

Οι υπόλοιποι έμειναν δυστυχώς άγνωστοι. Όμως το μεγαλείο της θυσίας και της δόξας τους βρίσκεται ακριβώς σ' αυτή τους την ανωνυμία. Και είναι ίσοι με τους συντρόφους των που άθελα βρέθηκαν επώνυμοι.

Γιατί η ιστορία συνθλίβεται κάτω από το βάρος της θυσίας εκείνων, που έχουν την ψυχική δύναμη να δημιουργούν λαμπρές ιστορικές σελίδες, χωρίς να επιζητούν τη δημοσιότητα.

Ακόμα θα πρέπει να γνωρίζουμε πως οι πολεμιστές, που γράφουν πάνω στις κομματιασμένες σάρκες τους «Λευτεριά ή θάνατος» δεν πεθαίνουν ΠΟΤΕ.

Οι ανώνυμοι αυτοί ήρωες ζύμωσαν με το αίμα τους τη λευτεριά μας. Και σ' αυτή τη ματωβαμμένη λευτεριά χρωστάμε εμείς την ύπαρξή μας.

Κι είναι αλήθεια ότι η ζωή ανθίζει μόνο όταν ο άνθρωπος παραμένοντας στις ρίζες του συνταυλίζει τη στάχτη του χρόνου για να κρατά άσβεστη τη μνήμη.

Οι γενναίοι του Αιτωλικού άφησαν τη στερνή πνοή τους στις 28 Φλεβάρη 1826. Ο ήλιος βασιλεύοντας έστελνε ωχρές τις ακτίνες του κι έδινε παράξενα χρώματα στα κορμιά των σκοτωμένων.

Και τα κορμιά των ηρώων, λασπωμένα και κομματιασμένα, αρμένιζαν γύρω από τα ματωβαμένα νερά της θάλασσας του Ντολμά. Και νεκροί ακόμα ζήταγαν να κρατούν την κυριότητα του τόπου, που υπερασπιζόνταν μέχρι προ ολίγου.

Οι Αιτωλικιώτες στο Ντολμά τόξεραν πως θα πέθαιναν, όπως το γνώριζαν και οι τριακόσιοι στις Θερμοπύλες.

Κι όμως βάδισαν προς το θάνατο, συνθέτοντας την τραγική δόξα της φυλής μας. Γι' αυτό και τις μέρες εκείνες τα πουλιά της πατρίδας μας, σταμάτησαν το τραγούδι τους αναφέρει η παράδοση.

«Γιατί πουλί μ' δεν κελαηδείς πως κελαηδούσες πρώτα;» θρήνησε και η λαϊκή μούσα, στις μέρες εκείνες της μεγάλης Αιτωλικιώτικης συμφοράς.

Ο στρατηγός Λιακατάς και οι γενναίοι του, με τη θυσία τους, έπραξαν στο ακέραιο το κορυφαίο χρέος τους.

Στο Αιτωλικό, όταν μαθεύτηκε η πτώση του Ντολμά, έγινε χαμός. Σκηνές

αλοφροσύνης ξετυλίχτηκαν στην πόλη. «Κλαίνε οι μάνες, τα παιδιά, κλαίει κι η Παναγιά μας» λέει το δημοτικό τραγούδι.

Κι ο θρήνος των γυναικών και τα ξεφωνητά των μικρών παιδιών ανέβαιναν ψηλά κι άγγιζαν τις γυμνές κορυφές του Αράκυνθου, που τ' αντιλαλούσε στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα.

Και τάπιανε ο Κατσάς, για να τα κρύψει στο δασωμένο του κορμί, αιώνιο μνημόσυνο σ' αυτούς που δεν πέθαναν ποτέ.

Σ' αυτούς που θα ζουν αιώνια με το παράδειγμά τους. Και θα μας εμπνέουν όλους και θα μας φρονηματίζουν. Θα εξευγενίζουν τις ψυχές της νεολαίας μας και θ' ανοίγουν σ' αυτή ζωογόνους ορίζοντες. Έτσι θα οδηγούν τα βήματά της στην εκτέλεση του καθήκοντος προς την αιώνια Ελλάδα.

Η δημοτική μούσα, αφευδής μάρτυρας του ύψους της προσφοράς, τραγούδησε το Λιακατά και τους συντρόφους του.

Αναφέρω αποσπασματικά μερικά απ' αυτό:

«Εφές όπου βασίλεψα πίσω από μια ραχούλα
 άκ' σα γυναίκεια κλάματα κι ' αντρώνε μοιρολόγια
 γι' αυτά τα ηρωικά κορμιά στη λίμνη ξαπλωμένα
 και μες το αίμα το πολύ νάναι όλα βουτηγμένα.
 Για τη πατρίδα πήγανε στον Άδη τα καημένα».

«Για κλάψτε δέντρα και κλαριά
 και σεις κοντοραχούλες
 και σεις βουνά κλεφτόβουνα
 με τις κρουβρουσούλες
 τι χάσαμε την κλεφτουριά
 του καπετάν Γρηγόρη».

«Τον κλαιν τα όρη, τα βουνά
 και οι κρύες βρουσούλες
 τον κλαίνε και στο Κλίνοβο
 οι καπετανοπούλες».

«Με γέλασεν η χαραυγή με γέλασεν η πούλια
 κι 'επήγα απάνου στα βουνά ψηλά στα κορφοβούνια
 κι εκεί άκουγα μια πέρδικα που πετροκελαηδούσε
 κι εκαταριόνταν τα βουνά μ' ανθρώπινη λαλίτσα.

-Εσείς βουνά του κερατά, βουνά τ' ασπροποτάμου
 την κλεφτουριά τι κάματε, τον καπετάν Γρηγόρη;»

«Ψηλ' από τ' ασπροπόταμο πετάει σ' το Μεσολόγγι
 γεράκι με δυό γράμματα από τους Λιακαταίους.
 Γυρίζ' εδώ, γυρίζ' εκεί, γυρίζει όλη τη χώρα.

-Μην είδατε το Λιακατά, τον καπετάν Γρηγόρη;

-Πουλί μ' αυτός δεν είναι εδώ, εδώ μην το γυρεύεις

πέτα προς τ' αντελικό και πέρασε στο Πόρο,

κι εκεί θα βρεις πολλά κορμιά σφαγμένα, σκοτωμένα

κι όποιο να ιδείς λεβέντικο και ξανθομουστακάτο,

εκείνο είναι το κορμί του καπετάν Γρηγόρη».

Με τα τραγούδια αυτό ο λαός μας πιστοποίησε ότι, στη μεγάλη ώρα της ιστορίας

του 1821, η θυσία του Ντολμά ήταν μιά από τις λίγες μεγάλες στιγμές του γένους μας.

Γιατί όταν ο άνθρωπος εξωθεί την πίστη του στην πλήρη περιφρόνηση του θανάτου, στην ανέκκλητη απόφαση της επιθυμητής θυσίας, τότε τίποτε δεν τον εμποδίζει να φτάσει στα θεϊκά άδυτα.

Ζωή και θάνατος ανταμώνονταν για να δημιουργήσουν δρόμο προς την αθανασία, χωρίς πέρασμα από τα σκοτεινά Τάρταρα.

Γι' αυτό κι όταν έπεσε ο Ντολμάς, έπειτα από τον τιτάνιο αγώνα των ημίθεων του Αιτωλικού, σηκώθηκε όρθια η ίδια η Ελλάδα.

Κι ακόμα μπορεί να πέσαν τα κορμιά των γενναίων στην πλημμυρισμένη από το αίμα τους γη, υψώθηκε όμως η φήμη τους μέχρι τον έβδομο ουρανό.

Και πρέπει να τονίσουμε εδώ, πως τις τύχες στα έθνη, δεν τις δημιουργούν τα ερπετά της γης, αλλά τα Χερουβείμ και τα Σεραφείμ τ' ουρανού.

Το φαινόμενο αυτό, που είναι από τα λίγα της Ελληνικής ιστορίας και από τα μοναδικά της παγκόσμιας ίσως, έχει την εξήγησή του.

Τη λεβεντιά τους οι αγωνιστές, που δαπάνησαν το αίμα της καρδιάς τους, χωρίς να λογαριάσουν τι θα εισπράξουν, την οικοδόμησαν με το φως της σκέψης τους, που τ' άναψαν οι αγραπνιές της Μεγ. Βδομάδας. Με τη λάβα της καρδιάς τους, που την πυροδότησε το ηφαίστειο του καναλιού μας. Και τέλος με το φτέρωμα της ψυχής τους, που τ' άρπαξαν από το Μαΐστρο.

Όλα αυτά βέβαια μπορεί για τους άλλους να είναι παράλογα. Όμως η Ελληνική λεβεντιά δημιουργεί την παλικαριά. Αυτή που λειτουργεί σαν παροξυσμός τρέλας, από τις αντιθέσεις και τις αντινομίες του παραλογισμού.

Από τα παλιά χρόνια μοναδικό βίος των Ελλήνων ήταν η λευτεριά τους. Και δεν έκαναν τίποτε άλλο παρά να κυνηγούν, με λεβεντιά και παλικαριά, τον θάνατο, θυσιάζαν μ' απλοχεριά την ζωή τους, για να την ξανακερδίσουν όταν την έχαναν. Γιατί όπως λέει κι ο ποιητής: «μονάχα όσοι ξέρουν να πεθαίνουν, κερδίζουν τη ζωή».

Λαοί που δεν μπορούν να πεθάνουν για τη λευτεριά τους, δεν έχουν θέση κάτω από τον ήλιο.

Έτσι οι 300 σε πείσμα της λογικής, μηδένισαν τους αριθμούς. Πύργωσαν στο μυαλό τους τη φιλοσοφία του παράλογου. Και την απόφασή τους την έκαμαν τραγούδι, δοξολογία, παιάνα.

Είχαν ερμηνεύσει σωστό τα λόγια του Βύρωνα: «Έλληνες, με το δικό σας ντουφέκι και σπαθί πολεμάτε». «Ελλάδα επαναστάτησα, βάστα γερά στο χέρι τ' άρματά σου» είχε παραγγείλει κι ο Πούσκιν.

Και οι Έλληνες του Αιτωλικού έκαναν με τις πράξεις τους δημιουργία αυτό που, στους κάθε λογής Μέτερνιχ, φαίνονταν ανώφελο και καταστροφικό.

Μια δημιουργία που μεταμόρφωσε τους απλούς σκλάβους σε θεόρατο κύμα για να συντρίψει την τυραννία, δημιουργώντας φίλους και συμπολεμιστές χιλιάδες Ευρωπαίους φιλέλληνες.

Εδώ θέλω να παρακαλέσω να μην θεωρηθούν τα γραφόμενά μου σαν τοπικιστικό κήρυγμα, αλλά σαν έξαρση της σημασίας των μεγάλων γεγονότων στην ιστορία του

Αιτωλικού.

Η εξιστόρησή τους σήμερα από μένα δηλώνει: απλά και μόνο την εμμονή μας στην ιστορική μνήμη. Στην μνήμη που καταξιώνει τον τόπο μας, όχι μόνο στην ιστορία της περιοχής μας, αλλά και στη συνείδηση όλων των Ελλήνων. Γιατί είναι γνωστό ότι λαός χωρίς μνήμη, είναι λαός χωρίς μέλλον.

Ακόμα θα πρέπει με παρρησία να ομολογήσουμε πως σκοπιμότητες, ατομικές φιλοδοξίες και μικρο εγωισμοί μας υποχρέωσαν, πολλά εθνικά κατορθώματα, από τα ωραιότερα της ιστορίας μας, να τα αδικήσουμε. Τα σφραγίσαμε, τα αποσιωπήσαμε και τα τοποθετήσαμε στο αρχείο για να μη μνημειωθούν.

Φτάσαμε στο σημείο, εμείς οι απόγονοί τους, να θυμόμαστε τόσο λίγο, αυτούς που πρόσφεραν τόσα πολλά σε μας.

Πηγαίναμε προσκυνητές, σε εθνικές γιορτές άλλων πόλεων, και στεκόμασταν από μακριά σαν φτωχοί συγγενείς.

Κι όμως εμείς είμαστε εγγόνια και δισέγγονα εκείνων, που με τη θυσία τους δόξασαν την πατρίδα και ανέβηκαν ολόλαμπροι στα ιερά της αθανασίας και στην ιστορία του γένους.

Βέβαια η ιστορία μας, μέσα σε τόσους και τόσους αγώνες, έχει πολλούς ημίθεους. Λίγοι όμως ζήσανε και ζούνε ακόμα, μέσα στην ψυχή των απλών Ελλήνων, τόσο ωραίοι και τόσο χιλιοτραγουδισμένοι.

Οι οχτροί μας μπορεί να πάτησαν το ιερό χώμα του Ντολμά, που το υπερασπίζονταν οι ήρωές μας. Το πάτησαν όμως, πατώντας πάνω στα ματωμένα κορμιά τους.

Και τούτο δεν αποτελεί μοναδικό φαινόμενο στην ιστορία της πατρίδας μας.

Κι ο Λεωνίδας, κι ο Παλαιολόγος, κι ο Διάκος και τόσοι άλλοι από τους ήρωές μας, δεν νίκησαν τους εχθρούς τους, αλλά τον τόπο που υπερασπίζονταν, τον πάτησαν περνώντας πάνω απ' τ' άψυχα κουφάρια τους.

Γι αυτό και η θυσία τους έγινε σύμβολο και οδηγός στους κατοπινούς αγώνες του έθνους μας. Στα βιβλία του σχολείου διαβάζουμε: «Όταν η συντριπτική υπεροχή των εχθρών αφαιρούσε από τους στρατιώτες μας τη νίκη, η ανδρεία τους και η αυτοθυσία τους κέρδιζαν το φωτοστέφανο του εθνικού μάρτυρα».

«Γιατί το νιώθουν πως στις Θερμοπύλες
όταν οι Λεωνίδες τα στενά κρατάνε
για την τιμή που ξέρουν να πεθαίνουν
το νικημένο η δόξα στεφανώνει».

λέγει ο ποιητής Καβάφης.

Κι όμως γι' αυτούς, εμείς, ποτέ δε στήσαμε μια ταφόπετρα με τα ονόματά τους. Κανένα Δημοτικό Συμβούλιο δεν έδωσε το όνομα «Ανώνυμοι Ήρωες» σ' ένα δρόμο της πόλης μας.

Αλλά... οι νεκροί δεν μιλούν!

Έτσι ο Λιακατάς με τους 300 πολεμιστές, όπως όλοι οι ήρωές μας, στη φαντασία της Αιτωλικιώτικης λαϊκής ψυχής ζούνε:

«...Σαν ίσκιои μεγαλόκορμοι
κι απείραχτοι απ' τα χρόνια
θα δείχνουν σε μας τα εγγόνια
το δρόμο της τιμής...».

www.pentalofo.gr

Ε'. Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΤΟΥ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ

«...Τρέξατε, αδελφοί, κάτοικοι της Δυτ. Ελλάδος, εις τα στρατόπεδα. Τρέξατε όλοι εναντίον του αγρίου τυράννου...», έγγραφε στην προκήρυξή της η Επιτροπή του Αγώνα. Και οι Αιτωλικιώτες έτρεξαν όλοι στη φωνή της πατρίδας γιατί τώρα οι Τούρκοι έχουν γυρίσει φοβερότεροι.

Από το 1825 το Αιτωλικό και το Μεσολόγγι τα πολιορκεί ο Κιουταχής με τον Ιμπραήμ όπως γράφω και πιο μπροστά.

Και οι δύο ήταν από τους καλύτερους στρατηγούς της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Διέθεταν όχι μόνο άφθονο στρατό, με πλούσιο οπλισμό και εκπαιδευμένους αξιωματικούς, αλλά είχαν και πολλούς συμβούλους και βοηθούς Ευρωπαίους.

Τους πρώτους μήνες της πολιορκίας το Αιτωλικό βρισκόταν σε πλεονεκτική θέση από το Μεσολόγγι. Γιατί όχι μόνο μπορούσαν οι γαΐτες του να κυκλοφορούν ελεύθερα και να προμηθεύονται τρόφιμα, αλλά και γιατί είχαν γερά οχυρωμένο και ασφαλισμένο το μέρος που υπερασπιζότανε.

Τα σπίτια τους ήταν δυνατά, με χοντρούς τοίχους από πέτρα. Ακόμα οι κάτοικοι είχαν μπηγμένα χοντρά παλούκια ολόγυρα στη θάλασσα και σε απόσταση 30 40 μέτρα, από τα σπίτια της παραλίας. Γι' αυτό ήταν αδύνατο να περάσει βάρκα, αν δεν καθόνταν να βγάλει πρώτα μερικά παλούκια.

Ο ιστορικός Φωτιάδης γράφει: «Καθένας, που ξέρει από πόλεμο, του είναι εύκολο να λογαριάσει πόσο επικίνδυνο είναι για τον εχθρό, εσύ να τον πολεμάς κι αυτός να πασχίζει να βγάλει παλούκια και πίσω απ' αυτά να βρίσκονται άλλα μετερίζια».

Οι Αιτωλικιώτες για να μπαίνουν και να βγαίνουν οι δικές τους φιλικές γαΐτες, είχαν μόνο δύο περάσματα ανάμεσα στα παλούκια.

Το Αιτωλικό ήταν τόσο καλά ασφαλισμένο από τους εχθρούς «που πολλοί αξιωματούχοι από το Μεσολόγγι, πηγαίνανε με τις γαΐτες τους για να βρουν ησυχία και ξεκούραση».

Εδώ ακόμα θα πρέπει ν' αναφέρω και τα παρακάτω για ν' αποδείξω την απόλυτη ασφάλεια και σιγουριά, που έδινε στους ξένους η διαμονή τους στο Αιτωλικό.

Σ' αυτό έγινε η συνέλευση των προκρίτων, πληρεξουσίων και οπλαρχηγών για να εξετάσουν την κατάσταση και να προλάβουν «τις ολέθριες επιπτώσεις» και στη Δυτ. Στερεά κατά τη διάρκεια του δεύτερου εμφύλιου πολέμου στο Μοριά.

Εδώ έγινε η δίκη του Καραϊσκάκη και εδώ παρέμεινε για ασφάλεια ο Μαυροκορδάτος, τις ημέρες που ήταν άρρωστος.

Στο Αιτωλικό κατέφυγαν ο Αντρέας Ζαΐμης και ο Αντρέας Λόντος για περισσότερη ασφάλεια, όταν έφυγαν από το Μοριά, καταδιωγμένοι από τη Διοίκηση.

Τέλος εδώ φέρανε τους τραυματίες, δικούς μας και φιλέλληνες, για να γιατρευτούν και να αναρρώσουν, μετά την άτυχη εκστρατεία του Μαυροκορδάτου στην Ήπειρο.

Ο Ιωάννης Φιλήμων γράφει: «Η πολίχνη του Αιτωλικού περικυκλωμένη υπό της

Κυνιάς λίμνης (κόλπος του Αιτωλικού) ήτο οχυρά, ως απρόσιτος δια την εν μέσω ύδατος και πηλού θέσιν αυτής».

Όλα αυτά όμως θα καταντούσαν άχρηστα, αν δεν εξασφάλιζαν τροφές και πολεμοφόδια, που τους ήταν απαραίτητα.

Λόγω όμως της θέσης που βρίσκονταν η πόλη τους, ήταν απόλυτα δύσκολο να τα προμηθευτούν μόνοι τους.

Κι όσο υπήρχε ελεύθερος ο θαλάσσιος δρόμος της λιμνοθάλασσας, που τον προστάτευαν τα οχυρωμένα νησάκια Βασιλάδι και Ντολμάς, τα Αιτωλικιώτικα καράβια πηγαινοέρχονταν. Κουβαλούσαν πολεμοφόδια και τρόφιμα, που έφερναν μέχρι το Βασιλάδι τα νησιώτικα πλοία του Μιαούλη για τους πολιορκημένους.

Και οι Αιτωλικιώτες κρατούσαν γερά και εφοδίαζαν εύκολα και το Μεσολόγγι. Όταν όμως τα τέλη του 1825 έφτασε ο Ιμπραήμ τα πράγματα άλλαξαν.

Με αλαζονεία έστησε τη σκηνή του αριστερά του στρατοπέδου και της σκηνής του Κιουταχί και καυχήθηκε πως σε 15 μέρες θα πάρει το «φράχτη».

Όμως στις αρχές του 1826 διαπίστωνε ότι οι μέρες περνούσαν, ο στρατός του έχυνε άφθονο το αίμα του, κι ο φράχτης παρέμενε άπαρτος!

Τότε ο Ιμπραήμ, με τις προτροπές και των Ευρωπαίων συμβούλων του, συλλογίστηκε ότι, για να πέσουν το Μεσολόγγι και το Αιτωλικό, έπρεπε να κλείσουν οι δρόμοι της λιμνοθάλασσας, που τους προμήθευαν τα αναγκαία πολεμοφόδια. Και για να γίνει αυτό έπρεπε, πάση θυσία, να στερηθούν τα στηρίγματα που είχαν πάνω στα νησάκια.

Έτσι κατόρθωσε έπειτα από πολυάνθρωπες θυσίες του στρατού του, και απερίγραπτες σκηνές ηρωισμού των υπερασπιστών να πατήσει τα νησάκια και να δυσκολέψει τον εφοδιασμό και των δύο πόλεων.

Ο ιστορικός Δ. Κόκκινος γράφει: «...η άλωση του Βασιλαδιού δεν δημιούργησε μόνο δοκιμασία στους Μεσολογγίτες, αλλά και στους Αιτωλικιώτες που πάθανε πραγματικό κλονισμό αφού σκεφτόντανε πως έρχονταν η σειρά τους».

Τα γεγονότα αυτά ανάγκασαν την επιτροπή του Αιτωλικού να στείλει επιστολή στους Ύδραίους, Σπετσιώτες και Ψαριανούς, που διέθεταν πολεμικά πλοία, να φροντίσουν για τον εφοδιασμό τους σε τρόφιμα και πυρομαχικά.

Για να εκτιμήσει ο καθένας μας την τραγική κατάσταση που διαμορφώθηκε, αναφέρω αποσπασματικά μέρη της επιστολής:

«...ο εχθρός επιμελήθη με όλους τους δυνατούς τρόπους όπου ε γνώριζε, δια να κατορθώσει του σκοπού του... και πολεμήσας με όλην την δύναμίν του, εκυρίευσε χθες το καλό μας Βασιλάδι. Ναι, αδελφοί, και η μεγαλοψυχία των Ελλήνων είναι πολλή, μα και τα σχέδια του εχθρού δεν υπάρχουν ολίγα, ...να πασχίσετε να μας προφθάσετε... ότι η ανάγκη δεν επιδέχεται τελείως άργητα... αν εντός ολίγου φθάσει ο ελληνικός μας στόλος, εμείς και πεινασμένοι, και στενά δια ξηράς και θαλάσσης πολιορκημένοι, με τους οδόντος μας θέλει σφιχτοκρατήσωμεν τον πούντον της πατρίδος... Ομού με το πολυβασανισμένο Μεσολόγγι, Αδελφοί, θέλει χάσουμε τους αγώνες και τους κόπους... Επαναλαμβάνομεν πάλιν, αν είσθε Χριστιανοί κι' αν πιστεύετε θεόν, τώρα θα το αποδείξετε...».

Πράγματι ο Ιμπραήμ, παρά τις μεγάλες απώλειες, προχώρησε αμέσως στην εκτέλεση του σχεδίου για την κατάληψη του Αιτωλικού, που στεκόταν ένα από τα πιό σοβαρά ερείσματα του Μεσολογγίου.

Γιατί το Αιτωλικό δεν είχε μόνο, σαν τοποθεσία, στρατηγική σημασία για το Μεσολόγγι, αλλά και οικονομική. Ο στρατηγός Κασομούλης στα στρατιωτικά ενθυμήματα μας γράφει: «...οι πιότεροι Αιτωλικιώτες, όσο βάσταγε ο πόλεμος, ζούσανε με τη δουλειά τους, συντρέχοντας σαν άκακοι άνθρωποι, μ' ό,τι κι' αν είχαν τ' ασκέρια μας».

Όμως για να το πατήσουν οι εχθροί, έπρεπε πρώτα να πάρουν το Ντολμά. Αυτός μαζί με τον Πόρο ελέγχανε ένα μεγάλο κομμάτι του θαλάσσιου δρόμου της λιμνοθάλασσας, που επέτρεπε το μερικό ανεφοδιασμό του. Αν έπεφτε ο Ντολμάς, το Αιτωλικό γινότανε «ποντικός μέσα στη φάκα». Ο Θανάσης, γραμματέας του στρατηγού Μακρή, όταν τον κάλεσε ο Λιακατάς να πάνε στο Ντολμά είπε: «Είμαστε άντρες κι' όπου κι' αν πάμε πόλεμο θάχουμε. Αν πάρει το Ντολμά ο οχτρός, τί μας χρειάζεται τ' Αντλικό!»

Έτσι όσο βρισκόνταν πάνω στο Ντολμά ο Λιακατάς με τα τριακόσια παλληκάρια του, τα γυναικόπαιδα νιώθανε ασφάλεια. Η ελπίδα δεν τους εγκατέλειψε και μιά κρυφή σκέψη στριφογύριζε στο μυαλό τους. Μπορεί οι Τούρκοι να φύγουν, όπως έγινε το 1823.

Αυτό όμως δεν κρότησε πολύ. Έπειτα από ολιγοήμερο επικό αγώνα ο Ντολμάς, όπως διαβάσατε και πιό μπροστά, πατήθηκε από τους εχθρούς.

Η φοβερή είδηση έφτασε στο Αιτωλικό με «ταχύτητα φωτός». Όταν σταμάτησαν να ακούγονται τα ντουφέκια και να κροταλλούν τα γυμνά σπαθιά, όταν έπαψαν οι λάμπεις των κανονιών να σχίζουν τον αγέρα, τότε κατάλαβαν ότι είχε αρχίσει η αντίθετη μέτρηση του χρόνου για το Αιτωλικό.

Έτσι, όταν βεβαιώθηκαν ότι ο Λιακατάς με τους πολεμιστές του σκοτώθηκαν κι ο Ντολμάς πατήθηκε από τους εχθρούς, τους έπιασε όλους φόβος. Χάσανε τις ελπίδες τους τα γυναικόπαιδα κι' άρχισαν να κλαίνε τη μοίρα τους. Ποιός θα τους προστάτευε τώρα από τη σφαγή και τη σκλαβιά;

Αυτοί που θα μπορούσαν, χάθηκαν! Αυτοί που έμειναν; Όχι. Γιατί αυτοί ήρθαν για καλοπέραση. Αυτοί ήταν οι «οκνηροί και οι δειλοί» κατά τον Κασομούλη. Και το κλάμα τους γοερό και ασταμάτητο μούσκεψε τη γη τους. Δε φοβότανε το σκοτωμό, Το σκλαβωμό θρηνούσαν. Το αισθητήριό τους δεν τους γελούσε. Χάθηκαν τα παλικάρια πάνω στο Ντολμά; Τώρα θα χάνονταν και το Αιτωλικό!

Μέσα σ' αυτό τον πανζουρλισμό και την αμηχανία ο Έπαρχος Κανάριος κάλεσε σε συγκέντρωση τους Πρόκριτους, τους καπεταναίους, που «εντρυφούσαν ωσάν εις ειρήνη» στην πόλη, και μαζί με το Σίψα και τον Βλαχόπουλο, που δεν θέλησαν να πάνε στο Ντολμά για να, όπως δικαιολογήθηκαν, προστατέψουν το Αιτωλικό. Η σύσκεψη έγινε μέσα στην εκκλησία της Παναγίας. Εκεί συζήτησαν αν μπορούσαν να κρατήσουν άμυνα και να πεθάνουν όλοι μαζί, αν χρειασθεί.

Ακόμα ο Έπαρχος και οι άλλοι ζήτησαν να μάθουν από τους Αιτωλικιώτες, τί προμήθειες είχαν σε τρόφιμα. Οι κάτοικοι με μεγάλη προθυμία και αυταπάρνηση τους διαβεβαίωσαν «ό,τι κι αν έχουμε το τρώμε μαζί ώσπου να φτάσουν τα καράβια μας.

Να μην προσκυνήσουμε κι ούτε να φύγουμε, μα να πεθάνουμε εδώ», γράφει ο ιστορικός Φωτιάδης.

Όλοι τότε συμφώνησαν κι αποφάσισαν να μαζέψουν τις βάρκες και να βάλουν φρουρό, που να επιβλέπει να μη φύγει κανείς μ' αυτές. «Τ' αποφάσισαν κι αυτό και κάνανε όρκο στ' όνομα της Παναγίας και φιλήσανε όλοι το ιερό εικόνισμά της».

Εδώ θα πρέπει να κάνω μια μικρή παρένθεση και ν' αναφέρω λίγα λόγια για τον ιερό ναό της Θεοτόκου, που βρίσκονταν στην κεντρική πλατεία της πόλης. Κι αυτό όχι τόσο για να ιστορήσω την ανεκτίμητη αξία της, κρίμα που με τόση μεγάλη ευκολία και χωρίς φόβο θεού την γκρεμίσανε, αλλά για να τονίσω την βαρύτητα που είχε ο όρκος. Σκεφθείτε ποιοι ήτανε, τί έργο είχαν εντολή να εκτελέσουν και διαβάστε παρακάτω τις πράξεις των. Τις απαντήσεις τις αφήνω στη δική σας και μόνο κρίση.

Παλιά οι κάτοικοι την ονόμαζαν «Παναγία η Παζαρίτισσα». Κι αυτό γιατί στην πλατεία της γινότανε παζάρι με εκλεκτά γεωργικά προϊόντα, από τους παραγωγούς της γύρω περιοχής.

Οι καπετάνιοι όταν έφευγαν κι όταν γύριζαν, από τα ταξίδια τους, πήγαιναν πάντα σ' αυτή και ζητούσαν την προστασία της. Στην εποχή της επανάστασης του 1821, μέσα στην εκκλησία γίνανε πολλές συγκεντρώσεις και συσκέψεις στρατηγών της Δυτ. Ελλάδας.

Τον Απρίλιο του 1824 έγινε μέσα σ' αυτή και η περίφημη δίκη του στρατηγού Γ. Καραϊσκάκη.

Μέσα στο ναό φυλάσσονται από τους κατοίκους κειμήλια μεγάλης θρησκευτικής καλλιτεχνικής και αρχαιολογικής αξίας. Όπως ο χρυσοκέντητος επιτάφιος, έργο του δωδέκατου αιώνα και η εικόνα της Παναγίας, που κατά την παράδοση είναι ζωγραφισμένη από το χέρι του Απόστολου και ευαγγελιστή Λουκά.

Τα παραπάνω κειμήλια δώρησε στους κατοίκους της πόλης ο φυγάδας της Κωνσταντινούπολης, Πρίγκηπας Άγγελος Κομνηνός. Τα χάρισε σε αντάλλαγμα της μεγάλης περιποίησης και του καταφύγιου που του πρόσφεραν οι Αιτωλικιώτες.

Μετά από τον όρκο στην Παναγία όλοι οι πολεμιστές, αφού ταχτοποίησαν τα μικρά κανόνια, μοιράστηκαν στα πιο επίκαιρα σημεία, που υπήρχαν ολόγυρα στην πόλη.

Έτσι οι ελπίδες αναπτέρωσαν το ηθικό τους κι όλη τη νύχτα επικρατούσε παντού μεγάλος ενθουσιασμός. Μετά τα μεσάνυχτα όμως, κάποιος έβαλε μια δυνατή φωνή: «Φύγανε, μωρέ!». Μπηκανε όλοι τότε σε ταραχή κι ο Σίφας κι οι άλλοι αρπάζουν κάτι βάρκες και το σκάνε. Κιότησαν οι πολεμιστές κι ο καθένας κοίταζε πώς να λακίσει κι απαράτησαν τους Αιτωλικιώτες με τις φαμίλιες τους στο έλεος του οχτρού» γράφει ο Κασομούλης.

Έπειτα απ' όλα αυτό, το πρωί της πρώτης του Μάρτη, οι λίγοι που μείνανε, άρχισαν τις συνομιλίες με τους Τούρκους.

Εγκαταλελειμμένοι από τον υπεύθυνο της Κυβέρνησης και προδομένοι από τους επίορκους αρχηγούς, που τους έστειλαν, αφού τους ορφάνεψαν από τους δικούς τους πολεμιστές, οι κάτοικοι πήραν τη μεγάλη απόφαση ν' ανεβούν τον Εθνικό Γολγοθά.

Με την καρδιά κομματιασμένη, με τα μάτια πρησμένα και κατακόκκινα από το

κλάμα, μη μπορώντας να διαλέξουν άλλο δρόμο, αναγκάστηκαν να πάρουν το δρόμο της εξορίας, με μόνο εφόδιο τα πράγματα της απόλυτης ανάγκης.

Κλαίγοντας και με μαύρα μαντήλια στα κεφάλια οι γυναίκες, λες κι' αποτελούσαν το χορό αρχαίας τραγωδίας, προχωρούσαν σέρνοντας τα πόδια τους και τα παιδιά τους. Έκλαιγαν, χωρίς να ξέρουν ποιούς έπρεπε να θρηνήσουν περισσότερο, τους σκοτωμένους του Ντολμά ή τον ίδιο τον εαυτό τους.

Η εγκατάλειψη της πατρικής εστίας ήταν κάτι το τραγικό. Άφηναν πίσω ό,τι έφτιαξαν με κόπους και θυσίες κι' ό,τι αγάπησαν περισσότερο στη ζωή. «Κι ο ζωντανός ξεχωρισμός, παρηγοριά δεν έχει» λέει ο ποιητής μας.

Τι πράγματα πήρε ο καθένας μαζί του φεύγοντας, δεν το ξέρω να σας το γράψω. Όμως γνωρίζω πολύ καλό, ότι μιά σκέψη φώλιασε από την πρώτη στιγμή στα φυλλοκάρδια τους και μιά ευχή φέλλιζαν τα χείλη τους. Πολύ γρήγορα θάβρισκαν ένα γιαταγάκι κι' ένα καριοφύλι, για να ξαναγυρίσουν νικητές στη γη των πατέρων τους.

Εδώ αισθάνομαι τον εαυτό μου υποχρεωμένο να σας εκθέσω ορισμένες σκέψεις, που μου γεννήθηκαν μετά απ' όσα διάβασα κι' έμαθα. Όχι για να δικαιολογήσω μιά ιστορική πράξη, αλλά για να καλύψω ένα κενό, που δημιούργησε μιά μεγάλη αδικία. Κι ακόμα για να διαλύσω ορισμένες θολές εκδόσεις, με απαράδεκτες απόψεις.

Προσπάθειά μου να παρουσιάσω γυμνή την αλήθεια και να συμβάλω, με τις μικρές μου δυνάμεις, στην αποκατάσταση της ιστορίας, χωρίς τα φτιασίδια της σκοπιμότητας που της φόρεσαν. Κι αυτό το επιβάλλει η ιστορική δικαιοσύνη, σ' αυτούς που τη σέβονται και την επιζητούν. Και είναι απαράδεκτη για μας η προσπάθεια μερικών, ηθελημένα ή αθέλητα, να ευνουχίσουν τη μεγάλη εθνική προσφορά του Αιτωλικού, για να καρπωθούν περισσότερα. Εμείς πρέπει να τους αποδείξουμε, πόσο μας αδίκησαν.

Κι αυτό βέβαια, όχι για να ικανοποιήσουμε στείρους εγωισμούς. Αλλά για να γνωρίσουν τα παιδιά μας και τα παιδιά των παιδιών μας τη μεγάλη προσφορά των Αιτωλικιωτών και μαζί την αδικία που τους έγινε όλα αυτά τα χρόνια.

Και είναι αλήθεια, ότι οι δοξασμένες πράξεις και οι μεγάλες θυσίες, που καταγράφηκαν στην πρώτη και δεύτερη πολιορκία, δεν χρειάζονται τα δικό μου φτωχά κι' άτεχνα λόγια, για να ιστορηθούν όσο και όπως τους πρέπει οι γενναίοι πρόγονοί μας.

Έχω επίγνωση των λόγων του αλησμόνητου Ανδ. Σωτηρακόπουλου, του υπέροχου εκείνου δάσκαλου, χιλιάδων Αιτωλικιωτών, που μας έλεγε: «Αυτοί, παιδιά μου, ήταν μεγάλοι και δυνατοί, κι' εμείς μικροί κι ανήμποροι για να ιστορήσουμε τα κατορθώματά τους».

Γι' αυτό περιορίζομαι να γράψω τα πιό σημαντικά. Αυτά που εκφράζουν το πνεύμα, δηλώνουν την αγωνιστικότητα και πιστοποιούν τη θέληση των παππούδων μας ν' αποκτήσουν τη λευτεριά τους, προσφέροντας το αίμα τους.

Και πρώτα πρέπει να επαναλάβουμε, ότι η οχύρωση του Αιτωλικού και η ανδρεία των κατοίκων ήταν τέτοια, που πολλοί από το αγωνιζόμενο Μεσολόγγι, όχι ασφαλώς οι πιό γενναίοι, ερχόντανε εδώ για ησυχία και ασφάλεια.

Και η σιγουριά αυτή ήταν τόσο μεγάλη, που πολλοί από τους... φιλοξενούμενους

έβρισκαν την ευκαιρία να δημιουργούν στους κατοίκους προβλήματα, ανεπίτρεπτα για αξιωματούχους σε ώρες πολέμου. Στα στρατιωτικό ενθυμήματα του Κασομούλη διαβάζουμε: «Με μύριες προφάσεις μετέβαιναν εκεί και αφού εντροφούσαν ωσάν εις ειρήνη, ενοχλούσαν και τους πολίτας. Το Ανατολικό είχε καταστήσει άσυλο των οκνηρών στρατιωτών και των δειλών».

Ο Λιακατάς ήρθε πολλές φορές σε δύσκολη θέση με τους ξένους, για να βοηθήσει τους κατοίκους, που καταφεύγανε σ' αυτόν για προστασία. Ο Κασομούλης αναφέρει, ότι στη συγκέντρωση των στρατηγών, που έγινε στην καλύβα του Ζέρβα στο Μεσολόγγι, όλοι παραδέχθηκαν ότι: «Από την απροσεξία μας χάθηκαν αυτά (Ντολμάς και Αιτωλικό)...ούτε τον στρατηγόν Γρηγόριον Λιακατάν να αφήσουμε να τον βασανίζουν ο Σίφας και οι άλλοι τεμπέληδες που μαζεύτηκαν εις Ανατολικόν... (με τη στάση μας) εθυσιάσαμεν 350 λεοντάρια εις Δολμάν. Τώρα ας γίνει παράδειγμα τα περασμένα δια να προλάβωμεν τα μέλλοντα».

Και ο ιστορικός Δ. Φωτιάδης γράφει: «Όπως απ' όλα τα στρατόπεδα δε λείπουν οι φοβιτσιάρηδες, δεν έλειπαν κι' απ' τ' αντελικό, και σ' αυτό, καθώς είπα, βρισκόνταν οι πιότεροι, γιατί πηγαίνανε εκεί απ' το Μεσολόγγι για ησυχία».

Εδώ μάλιστα θεωρώ σκόπιμο να αναφέρω και τούτο το καταπληκτικό. Πολλοί από τους στρατηγούς αφαιρούσαν και τα εισοδήματα από τους κατοίκους, με τη δικαιολογία της συντήρησης των στρατιωτών. Γι' αυτό σε μιά συνέλευση των οπλαρχηγών, πληρεξουσίων και προκρίτων για την εξακρίβωση των εισοδημάτων για τη διατροφή και το μισθό των στρατιωτών, ο Μαυροκορδάτος σύστησε στους αρχηγούς να επιστρέψουν τα παραπανίσια γεννήματα που κατακρατούσαν από τους κατοίκους.

Αυτοί όμως, ιδιαίτερα ο Δημ. Μακρής, αρνιόντανε να τα επιστρέψουν. Την ώρα εκείνη έγινε μεγάλος σεισμός και όλοι που βρίσκονταν μέσα στην εκκλησία της Παναγίας τρομοκρατήθηκαν. Τότε ο θεός του παππού μου Οικονομόπουλος, που ήταν και πληρεξούσιος Αιτωλικού, τους είπε ότι ο σεισμός προμηνούσε την οργή του θεού. «Μάθετε, είπε, ότι ο θεός αποφάσισε να λευτερώσει το λαό του, όχι μόνο από τα χέρια των Τούρκων, αλλά και από τα χέρια αυτών που αγαπούν την ανομία και την αδικία».

Όλοι τότε έσπευσαν να επιστρέψουν στους κατοίκους «Πάντα τα κατακρατούμενα είδη».

Η πτώση του Ντολμά επέδρασε αρνητικά στους Αιτωλικιώτες, και ήταν τούτο φυσικό και αναπόφευκτο. Εκεί χάσανε ό,τι καλύτερο ό,τι ωραιότερο και γενναιότερο διέθετε η πόλη. Δεν υπήρχε οικογένεια στο Αιτωλικό που να μην είχε ένα, δυό και μερικές οικογένειες και τρεις νεκρούς.

Εκείνα που είχαν μείνει μέσα στην πόλη, οι πιά πολλοί ξένοι, δεν εμπνέανε εμπιστοσύνη στους λίγους ντόπιους πολεμιστές και στα γυναικόπαιδα.

Σε έγγραφο της Δ. Επιτροπής αναφέρεται: «Από τούτο το δυστύχημα δειλιάσαντες τινές από τους εν Ανατολικώ εντοπίους και ξένους υπήγαν να κλίνουν τον αυχένα στους εχθρούς, ο οποίος άλλους επέρασεν εν στόματι μαχαίρας, άλλους επώλησεν εις την αγοράν...».

Ο Δ. Φωτιάδης στο βιβλίο του «Μεσολόγγι» συμπληρώνει: «...ο Έπαρχος Γ. Κανάριος, σαν ξεντοπίτης, δεν μπόραγε να κάνει τίποτις άλλο, παρά να σώσει τον εαυτόν του...».

Όλα αυτά, που αναφέρω παραπάνω, αποδεικνύουν περίτρανα, ποιοί και πόσο ευθύνονται για την «παράδοση της πόλης». Γιατί είναι αχαρακτήριστο και πέρα για πέρα άδικο, να αφήνουμε σκιές σε κείνους που μπορούσαν, με ασφάλεια, να παραμείνουν στον τόπο τους, προστατεύοντας τον εαυτό τους και τις οικογένειές τους. Κι' όμως χάριν του γενικότερου συμφέροντος πήγαν και πολέμησαν και θυσιάστηκαν στον Ντολμά. Απόδειξη της συνεχούς προσφοράς των Αιτωλικιωτών, χωρίς ατομικούς ή και στενούς τοπικιστικούς υπολογισμούς, είναι κι' αυτά που αναφέρω παρακάτω:

Με την έναρξη της δεύτερης πολιορκίας, από την πείρα που είχαν αποκτήσει οι Αιτωλικιώτες κατά την πρώτη, προσπάθησαν να κρατήσουν ελεύθερη την πηγή, που τους προμήθευε νερό. Όμως 4.000 Γκέκηδες και Μιδρίτες πολιορκήσαν το Αιτωλικό και κατέλαβαν την πηγή. Αλλά και πάλι ένα καινούργιο θαύμα σημειώθηκε την άλλη μέρα. Ενώ οι κάτοικοι στενοχωρημένοι σκεφτόντανε, πώς θα άντεχαν χωρίς νερό, πληροφορήθηκαν, ότι ένας πολεμιστής που είχε πέσει στο κανάλι, κοντά στα Μπελιέικα, διεπίστωσε ότι το νερό ήταν γλυκό και πίνονταν.

Στον «Πυρσό» διαβάζουμε: «...πιστεύσαντες οι Αιτωλικιώτες εις νέον θαύμα, επλήρωσαν τας υδρίας, τα δοχεία και πάσαν δεξαμενήν. Διότι το ύδωρ ώρα την ώρα μετέβαλεν ουσίαν...».

Το γεγονός έγινε γνωστό στους Τούρκους. Κι' αφού είδαν ότι ήταν μάταιο να ασχολούνται με την επιτήρηση της πηγής, χαλάρωσαν την πολιορκία. Έτσι οι Αιτωλικιώτες: «Απαλλαγέντες του αμέσου κινδύνου, πολλάκις δια της κανονιοφόρου των και των οπλοφόρων συνέδραμον τους εν Μεσολογγίω».

Στα Ελληνικά Χρονικά του Μάγιερ διαβάζουμε: «Οι Αιτωλικιώτες εφρόντισαν δια την ενίσχυσιν του Μεσολογγίου συνδράμοντας αυτό δια του ημίσεως των οπλοφόρων της πόλεως και 4 κανονιοφόρων πασσαρών».

Για την προσφορά των Αιτωλικιωτών προς τους Μεσολογγίτες διαβάζουμε ακόμα: «...Όπως όμως οι Τούρκοι απέσυραν την δύναμίν των, ούτω και το Αιτωλικόν εγυμνώθη της ιδικής του (στρατιωτικής δύναμης) για να ενισχύση το Μεσολόγγιον. Γυμνόν συνεπώς μαχητών ευρέθη, όταν, μετά την άφιξιν του Ιμπραήμ, μετεβλήθησαν τα στρατιωτικά σχέδια».

Δεύτερο θα πρέπει να σημειώσουμε και να τονίσουμε, πως όχι μόνο οι αντιπρόσωποι της Κυβέρνησης στο Αιτωλικό, αλλά και η ίδια μαζί με τους Ύδραίους και τους άλλους, που είχαν υποχρέωση να στείλουν βοήθεια στους πολιορκημένους, έχουν ένα μεγάλο μέρος της ευθύνης για το χαμό του Αιτωλικού.

Στα γράμματα που τους έστελναν οι κάτοικοι έγραφαν: «τρέξατε λοιπόν με τα νικητικά σας πλοία, εις την φωνήν της πατρίδος, δράμετε όσον τάχοι εις την προσκάλεσιν των ομοπίστων σας... και αν υπάρξη Γένος, βέβαια, δεν θα χάσετε την πληρωμήν σας». Τα ίδια έγραφε και ο Δ. Ρώμας, που έβλεπε να περισφίγγεται ο κλοιός γύρω από τους πολιορκημένους και να λιγοστεύουν πολεμοφόδια και τρόφιμα.

Τα γράμματά τους όμως, γραμμένα με δάκρυα και αίμα, τάπαιρνε ο αγέρας. Το γιατί, το ερμηνεύει ο ιστορικός Δ. Κόκκινος που γράφει: «Η τροχοπέδη όμως της αργοπορίας, δεν έπαυσε ούτε κατά τας κρίσιμους ώρας».

Ο Καραϊσκάκης, που θα μπορούσε να βοηθήσει αποτελεσματικά, βρισκότανε αβοήθητος κι άρρωστος πάνω στο Προυσό. Οι μικροεγωισμοί, τα μικροσυμφέροντα και

τα καπετανλίκια δεν άφηναν τους υπεύθυνους να δουν μακρύτερα, σωστότερα, ελληνικά.

Δεν θέλω να πιστεύω, ότι με την αδιαφορία τους ζητούσαν να ικανοποιήσουν ένα από κείνα τα πάθη που φωλιάζουν στο υποσυνείδητο του ανθρώπου, κι' όταν απελευθερώνονται μας σπρώχνουν σε πράξεις ανεπίτρεπτες.

Μπορεί να μην ήσαν εκεί κοντά, μαζί τους, αλλά άκουγαν, μάθαιναν, διάβαζαν τα «Χρονικά» του Μάγιερ, ότι η πτώση του Αιτωλικού και σε συνέχεια η πτώση του Μεσολογγιού πλησίαζε, έφτασε!

Κι' όμως, αυτοί αδρανούσαν, πολιτικολογούσαν.

Λέτε να μη γνώριζαν αυτό που λένε ο θυμόσοφος λαός μας: «Όταν καίγεται το σπίτι του γείτονά σου, η φωτιά μετά θα κάψει και το δικό σου».

Φτάσανε σε τέτοιο σημείο, συνεχίζει ο ιστορικός μας, ώστε οι άντρες του στρατηγού της Ρούμελης για να ζήσουν «περιήρχοντο τα χωρία και αποζούσαν εις βάρος των πτωχών πληθυσμών».

Έγραφαν και θερμοπαρακαλούσαν οι Αιτωλικιώτες: «Παρακαλείσθε, αγαπητοί, δια τους οικτιρμούς του θεού και δια την αγάπην της πολυστενάκτου πατρίδος, να μας προφθάσετε μία ώρα αρχίτερα...».

Ποίος, όμως, τους άκουγε; Ποίος αποφάσισε να τους συντρέξει; Βασιλάδι, Ντολμάς, Αιτωλικό, Μεσολόγγι, εγκαταλείφθηκαν αβοήθητα. «Στεριά τα δέρνει ο Κιουταχής κι' Αράπης του πελάγου» θρηνούσε η λαϊκή μούσα.

Μείνανε μέσα στη λιμνοθάλασσα «σαν καλαμιές στον κάμπο», για να τους θερίσει το γιαταγάκι του Τούρκου και το χατζάρι του Αράπη. Και τους δύο, καθώς γράφει ο Φαμπρ: «Οι Ευρωπαίοι αξιωματικοί τους είχαν γυμνάσει καλά για να σφάξουν Χριστιανούς».

Και τρίτο θα πρέπει να πούμε, μετά απ' όσα αναφέραμε παραπάνω, πως εκείνοι που έγραψαν κατά καιρούς και υποστήριξαν αβάσιμα ότι οι Αιτωλικιώτες παραδόθηκαν, δεν έλεγαν την αλήθεια.

Από όλα σχεδόν τα ιστορικά κείμενα που ερευνήσαμε κι' απ' την παράδοση, υψώνεται η μία και μόνη ιστορική αλήθεια. Το Αιτωλικό, κάτω από τις πιο δυσμενείς συγκυρίες, που δεν οφείλονταν στις δικές του επιθυμίες και επιδιώξεις, αναγκάστηκε να συνθηκολογήσει.

Οι Αιτωλικιώτες πολέμησαν και θυσιάστηκαν, για τη λευτεριά όλης της Δυτ. Ελλάδας, χωρίς να λογαριάσουν το δικό τους κέρδος.

Θα μπορούσα να παραθέσω δεκάδες μαρτυρίες ακόμα, που αποδεικνύουν αδιαμφισβήτητα όσα υποστηρίζω. Θα αρκεσθώ όμως, εκτός από τις πολλές άλλες αναφορές μου, σε διάφορα σημεία της εξιστόρησης αυτής, να σημειώσω δύο γραπτά κείμενα επιφανών Μεσολογγιτών που δεν επιδέχονται καμία αμφισβήτηση.

Ο Χρήστος Ευαγγελάτος, που είχε παθολογική αγάπη για το Μεσολόγγι, κι' εργάστηκε δεκάδες χρόνια σα Δήμαρχος, όσο κανείς άλλος για την προβολή του και την αναγνώριση της δόξας του, γράφει στο βιβλίο του «Ιστορία του Μεσολογγίου»:

«Μετά την πτώση του Βασιλιδιού και του Ντολμά, η τύχη του Αιτωλικού ήτο

προδιαγεγραμμένη. Η ωραία κωμόπολις, η οποία τόσο ηγωνίσθη δια το Μεσολόγγι, ήτο φανερό ότι δεν ηδύνατο να αντέξει».

Κι' ακόμα ο Σπυρίδων Τρικούπης στο βιβλίο του «ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως» γράφει: «Μεγάλην καρτερίαν και γενναιότητα έδειξαν οι υπερασπισταί (Αιτωλικιώτες) πολεμούντες». Και πιο κάτω συνεχίζει: «...πεσόντος του Ντολμά, δεν απελείπετο ελπίς σωτηρίας του Αιτωλικού!».

Εδώ θα πρέπει να αναφέρω ακόμα, κι' είναι απορίας άξιο, ότι πολλοί από τους ιστορικούς απέφυγαν, όχι να το προβάλουν, αλλά και να το μνημονεύσουν.

Στο συμβούλιο των αρχηγών, που έγινε μέσα στην εκκλησία της Παναγίας, οι γέροντες του Αιτωλικού πρότειναν να βάλουν φωτιά στα σπίτια τους και στα πολεμοφόδια για να ανατιναχθούν όλοι στον αέρα, μόλις θα έμπαιναν οι Τούρκοι στην πόλη.

Μη ξεχνάμε, ότι πρώτοι αυτοί ξεκίνησαν τις παράτολμες πράξεις, μόλις πληροφορήθηκαν την πτώση του Ντολμά. Στα σπίτια, στους δρόμους, στην πλατεία της Παναγίας και στις αμπολιές ξετυλίχτηκαν δραματικές σκηνές.

Για να σώσουν οι γενναίοι την τιμή τους και για να κρατήσουν την πίστη τους, σκότωναν τ' αγαπημένα τους πρόσωπα. Αυτό που αποφάσισαν να κάνουν οι Μεσολογγίτες, πριν από την έξοδο, το είχε κάνει πρώτος στο Αιτωλικό ο Λεονάρδος, σκοτώνοντας την όμορφη γυναίκα του. Οι Αιτωλικιώτες, στη σκέψη πως οι γυναίκες τους θα σκλαβωθούν και θα ατιμασθούν, έβρισκαν σωστότερη την πράξη αυτή. Οι Μεσολογγίτες την απέφυγαν γιατί τους απείλησε ο Δεσπότης Ρωγών ότι θα έχουν την κατάρα του.

Αψευδής μάρτυρας των γεγονότων, που ξετυλίχτηκαν μετά τη συμφορά, το δημοτικό μας τραγούδι, που το αναφέρει πρώτο στο θρήνο: «θέτε νακούστε κλάματα, δάκρυα και μοιρολόγια, περάστε απ' τ'Αντελικό κι' από το Μεσολόγγι...».

Ακόμα η πεντάμορφη Τασούλα Κουρκουμέλη, για να μην πέσει στα χέρια των άπιστων, ντύθηκε καλόγραια και προσπάθησε, με την προστασία του παπά, να περάσει από τον έλεγχο των Τούρκων κατά την έξοδο.

Προδομένη όμως από τον Εβραίο υπηρέτη της οικογένειάς της αρπάχτηκε από τους Τούρκους κι' οδηγήθηκε σε χαρέμι, για να πεθάνει σε λίγες μέρες από τη μεγάλη στενοχώρια της.

Κι' ο παπα-Οικονόμου άφοβα διαμαρτυρήθηκε στον Κιουταχί, για την παράβαση της συμφωνίας. Με έντονη φωνή τον ξεφτέλισε μπροστά στο στρατό του και τον καταριόνταν συνέχεια.

Ο Κιουταχίς μη περιμένοντας το θάρρος του παπά, οργίστηκε. Τον άρπαξε από τα γένια, του ξερίζωσε μιά χούφτα άσπρες τρίχες, κι' έδωσε εντολή να τον ξυρίσουν και να τον βασανίσουν.

Πέρα όμως απ' αυτά θα πρέπει να ξεδιπλώσουμε και μιά άλλη πτυχή, που φωτίζει περισσότερο όσα υποστηρίζουμε σχετικά με τη συνθηκολόγηση.

Μόνον όσοι περπάτησαν κι' έπαιζαν στα μέρη της λιμνοθάλασσας, όσοι κολύπησαν από το πρωί μέχρι αργά το βράδυ, κι' όσοι βούλιαζαν μέσα στο βούρκο της, μπορούν να εξηγήσουν την απόφαση των Αιτωλικιωτών.

Δεν χρειάζεται, νομίζω, στρατιωτικές γνώσεις για να παραδεχθεί κανείς, πόσο δύσκολο κι' ακατόρθωτο ήταν να αποφασίσουν οι πρόγονοί μας μιά έξοδο.

Φαντάζεστε πόσο εξωπραγματικό ήταν να διασχίζουν τη λιμνοθάλασσα, σέρνοντας γυναικόπαιδα, κι' ο εχθρός ταμπουρωμένος στη στεριά να σε σημαδεύει, χωρίς να μπορείς να τον πολεμήσεις;

Είναι τελείως παράλογο, να υποστηρίζει κανείς ότι είναι ανδρεία, να κολυμπάς μέσα στα νερά, να περπατάς μέσα στο βούρκο ή και να προχωράς με τις βάρκες γεμάτες γυναίκες και παιδιά, και να κατορθώσεις να περάσεις από τον κλοιό του εχθρού.

Ακόμα, κι' αν παραδεχθούμε ότι, λίγοι ή πολλοί, κατόρθωναν το ακατόρθωτο και περνούσαν τις γραμμές του εχθρού, πού θα πήγαιναν; Προς ανατολάς ο Αράκυνθος δεν έχει δρόμο διαφυγής, αφού από την Κλεισούρα και μέχρι το Κάστρο της Κυρά-Ρήνης, 12-15 χλμ., υψώνεται μπροστά μας, τείχος απροσπέλαστος ο όγκος του.

Στα δυτικά επίσης η σωτηρία ήταν αδύνατη, αφού ούτε βουνά για να καλυφθούν υπήρχαν, ούτε φιλικές δυνάμεις για να τους υποδεχτούν και να τους προστατέψουν.

Έτσι γίνεται φανερό, ότι η προσπάθεια της εξόδου, θα κατέληγε σε τραγωδία. Ο ιστορικός Κ. Καλατζής γράφει: «Να κάνουν έξοδο δεν μπορούσαν. Έλλειπε η αναγκαία στρατιωτική δύναμη για να καλύψει την πορεία των αμάχων, που έφταναν τρεις χιλιάδες... ούτε και εφόδια για μακροχρόνια άμυνα υπήρχαν...».

Στην Εγκυκλοπαίδεια Ελευθερουδάκη διαβάζουμε: «Οι μεν Αιτωλικιώτες περιστοιχιζόμενοι από θάλασσαν βαθείαν, κεκλεισμένοι εντός μικράς νησίδος και μη έχοντας πού να καταφύγουν, εξερχόμενοι μετά την πτώσιν του Ντολμά, έκριναν σκοπιμότερον να συνθηκολογήσουν».

Αλλά θα πρέπει, εδώ, να τονίσουμε ακόμα και τα παρακάτω. Ποιός θα μπορούσε, αλήθεια, απ' αυτούς που μείνανε μετά την φυγή των «κιοτήδων», ν' αναλάβει την ευθύνη και να δώσει την άδεια και το δικαίωμα να οδηγηθούν τα γυναικόπαιδα και οι γέροντες σε μιά βεβαία εκ των προτέρων σφαγή;

Ποιός θα μπορούσε με την απόφασή του να στείλει τις πεντάμορφες Αιτωλικιωτοπούλες στα χαρέμια της Ανατολής, και μάλιστα έπειτα από μιά ήττα;

Ο σοφός δάσκαλός μας έλεγε: «παλληκάρι δεν είναι αυτός που χουφτώνει τ' αναμμένα κάρβουνα, αλλά εκείνος που τα πιάνει με την τσιμπίδα και τα ρίχνει στο νερό».

Κι' ακόμα αλλοίμονο στους ηγέτες, που στέλνουν το στρατό τους να σκοτωθεί, όταν διαπιστώνουν ότι το στρατιωτικό κέρδος θα είναι ανύπαρκτο, και η ολοκληρωτική καταστροφή σίγουρη.

Όλοι σχεδόν οι ιστορικοί μας συμφωνούν στο ότι: «Το Αιτωλικό, ύστερα από την πτώση του Ντολμά και του Πόρου που χρησίμευαν για ασπίδες του, ήταν καταδικασμένο».

Στον Ελευθερουδάκη διαβάζουμε: «Ο εχθρός στις 28 Φεβρουαρίου εκυρίευσε το Ντολμά, το προπύργιο του Αιτωλικού, ώστε του λοιπού κατέστη αδύνατος ο επισιτισμός και η δια της θαλάσσης συγκοινωνία».

Επίσης στον «Πυρσό» είναι γραμμένα τα εξής: «Όταν μετά την άλωση του

Βασιλαδιού κυριεύτηκε και το γειτονικό νησί του Ντολμά, ωρών ζήτημα απέβαινε συνεπώς η άλωση του Αιτωλικού. Αν οι Αιγύπτιοι δεν προέβησαν εις την άμεσον κατάληψιν της πολίχνης, τούτο δέον να αποδοθεί εις το ότι ηγνούν την γυμνότητα της αμύνης του».

Και ο Σπυρομήλιος μας λέγει: «Υστερείτο θροφών, επειδή προ ημερών τας είχαν τελειώσει. Και επειδή ήτο δύσκολον να βασταχθεί εις μίαν γενικήν έφοδον, δια την μη ανάλογον φρουράν ως προς την έκτασίν του».

Μετά απ' όλα αυτά λέμε με σιγουριά, ότι το Αιτωλικό δεν παραδόθηκε, έπεσε ένδοξα.

Ο Ι. Παπαδιαμαντόπουλος και ο Δ. Θεμελής σαν εκπρόσωποι της Διοίκησης, σε μακροσκελή επιστολή τους, στις 17 Μαρτίου 1826, από το Μεσολόγγι έγραφαν: «...ούτε του Βασιλαδιού, ούτε του Ανατωλικού ή πτώσις έκαμε να δειλιάσουν οι γενναίοψυχοι ούτοι πολεμισταί...».

Ίσως μερικοί ισχυρισθούν, ότι όταν οι λίγοι, με το δίκιο του αγώνα τους, μάχονται τους πολλούς, τότε δε λειτουργεί η λογική αλλά «το πύρωμα της καρδιάς». Αυτό είναι βέβαια σωστό. Ιδιαίτερα για μας τους Έλληνες αποτελεί αξίωμα και κανόνα.

Όμως οι μεγάλες πράξεις προϋποθέτουν και μεγάλους ηγέτες. Αλλά τέτοιοι, όταν έφυγαν οι τριακόσιοι για το Ντολμά, δεν υπήρχαν στο Αιτωλικό. Οι γενναίοι του, υπακούοντες στις διαταγές της Διοίκησης, πήγαν να θυσιαστούν στα μέρη που υπήρχε μεγαλύτερη ανάγκη, αφού το Αιτωλικό είχε απόλυτη ασφάλεια, τουλάχιστον πριν ανατραπούν τα στρατιωτικά δεδομένα με τον ερχομό του Ιμπραήμ.

Αυτούς που είχαν στείλει για αρχηγούς στο Αιτωλικό, μαζί με τον Έπαρχο Κανάρια, γράψαμε παραπάνω ποιόί ήτανε κι αν μπορούσαν να διαθέσουνε «της καρδιάς το πύρωμα» σε μιά πράξη του παράλογου.

Και για να μην αφήσω καμιά αμφιβολία, και για να μην εμφιλοχωρήσουν σκέψεις υποκειμενισμού στα όσα υποστηρίζω, θα σας αναφέρω και τα ίδια τα λόγια της φρουράς του Μεσολογγίου.

Μόλις πληροφορήθηκαν την απιστία του Σίψα, του Μπάρλα, του Μαγγίνα και των άλλων, «που γύρεψαν να σώσουν τον εαυτό τους και παράτησαν στο έλεος του εχθρού τόσο λαό, άρχισαν να τους αναθεματίζουν και να τους κερατίζουν».

Τα λόγια τους τα γράφει ο Κασομούλης:

«-Στο διάβολο να παν οι κερατάδες.

-Αφού χάθηκαν κείνα τ' ασλάνια (λιοντάρια) στο Ντολμά, καλύτερα που τους ξεφορτωθήκαμε, να μη μας τρώνε τ' αλεύρι.

-Ένα χρόνο τι βοήθεια είδαμε απ' αυτούς τους κερατάδες;

-Κάλλιο να τώχαν κάνει από πέρσι, να μη μας ξόδευαν και τόσο ψωμί».

Έπειτα απ' όσα διαβάσατε, καταλαβαίνει ο καθένας μας πόσο μεγάλη ήταν η προσφορά του Αιτωλικού και πόσο το αδικήσανε. Τώρα η αλήθεια είναι ολοφάνερη. Τώρα ξέρουμε ποιόί πολέμησαν, πόσο και πώς πολέμησαν, αλλά και πόσο αδικήθηκε η πόλη μας απ' αυτούς που ο ίδιος ο Κασομούλης τους χαρακτηρίζει «κιοτήδες, δειλούς, οκνηρούς».

Ακόμα πιστεύω ν' αναγνωρίσουμε, ότι η αληθινή ιστορία του τόπου μας, φιμώθηκε για να ξεχαστεί. Κι' ακόμα να παραδεχτούμε ότι στο φίμωμα αυτό έχουμε και μείς, μικρό ή μεγάλο, ένα μέρος της ευθύνης.

Γιατί αλήθεια από ποιούς περιμέναμε να προστατέψουν, να ιστορήσουν και να προβάλουν το Αιτωλικό; Απ' τους «κιοτήδες» που μας είχε στείλει η Διοίκηση, κι' εγκατέλειψαν αβοήθητους «τους Αντελικιώτες με τις φαμίλιες τους στο έλεος του οχτρού;».

Η απ' αυτούς που θυσιάστηκαν επαναλαμβάνοντας το μοναδικό, για τα ελληνικά δεδομένα και την παγκόσμια ιστορία, άθλο των Σπαρτιατών στις Θερμοπύλες;

Αλλά αυτοί δεν υπήρχαν πια. Έδωσαν τη ζωή τους για να υπάρχουμε εμείς. Και με τις πράξεις τους μας αφήσαν μιá τεράστια κι' ανεκτίμητη κληρονομιά που εμείς, όχι μόνον την αφήσαμε στη φθορά του χρόνου, αλλά και ποτέ δεν σκεφθήκαμε να την αξιοποιήσουμε. Δεν μπόρεσα αλήθεια να εξηγήσω, πώς μας έπεισαν, ότι με μιá προτομή στο στρατηγό Λιακατά θα ξοφλούσαμε το χρέος μας στον ίδιο και στους 300 Αιτωλικιώτες. Λες και τόσα παλληκάρια πήραν το δρόμο «για τ' αλώνια» του Ντολμά, ν' ανταμώσουν το χάρο και να τους στήσουμε μιá προτομή.

Και μήπως αυτό δε γίνεται τις περισσότερες φορές προς όλους τους πραγματικούς μεγάλους; Στήνουμε μάρμαρα, κάνουμε μνημόσυνα, βγάζουμε, ίσως, κι' ένα λογίδιο και ξοφλάμε την επιταγή.

Όταν όμως βιαζόμαστε να ξοφλήσουμε ένα τέτοιο χρέος, γρήγορα λησμονιέται. Αυτού ίσως ποντάρουν, κι' αυτό επιζητούν οι κάθε λογής σκοπιμότητες. Με το πέρασμα του χρόνου να ξεχαστούν ιστορικά γεγονότα, από τα ενδοξότερα της πατρίδας μας. Και γνωρίζουμε όλοι πόσο καταλυτικό επιδρά ο χρόνος στη μνήμη του ανθρώπου.

Ο Φ. Κόντογλου γράφει: «Ο καιρός, ο φθονερός γέρος που οχθρεύεται όλα τα πράγματα, τα τρώγει όλα με το κοφτερό δόντι του, τον αντρειωμένο, τ' άρματα, το κάστρο».

Βλέπετε με το Αιτωλικό συνέβη τούτο το ανιστόρητο, το παράξενο και το παράλογο. Μιá ιστορική πόλη, με πλούσια προσφορά στο κοινωνικό, πνευματικό, οικονομικό και περισσότερο στον εθνικό τομέα, στάθηκε άτυχη.

Ακόμα και οι μοναδικές, σ' όλη την Ελλάδα, φυσικές καλλονές της, πέρα απ' τ' όμορφο όνομα «Μικρή Βενετία» παρέμειναν στο περιθώριο, άγνωστες κι' αναξιοποίητες. Λες και κάποιο βάσκανο μάτι δούλεψε φθονερό.

Ποιός να φταίει άραγε; Ρωτά ο απλός Αιτωλικιώτης. Εμείς, οι άλλοι, οι ξένοι; Καθένας μας ας το σκεφθεί κι ας βγάλει τα συμπεράσματά του.

Άλλες πόλεις και τόποι της πατρίδας μας, με μικρότερη ίσως προσφορά στους αγώνες του έθνους μας, προβλήθηκαν και δοξάστηκαν, χάρις στην προσπάθεια των κατοίκων τους.

Δεν τις ζηλεύω αυτές τις πόλεις, απεναντίας τις μακαρίζω και τις τιμώ. Έχω δικαίωμα όμως να παραπονιέμαι για το Αιτωλικό, που στάθηκε άτυχο. Βάσκανη μοίρα το κράτησε πεισματικό τόσα χρόνια στο περιθώριο της ζωής.

Κι' είναι αλήθεια πως η αίγλη και η δόξα του Μεσολογγιού, ασφαλώς χωρίς να το

επιδιώξει, έριξαν πάνω τους τη σκιά τους. Κι' ήταν τούτο φυσικό και δικαιολογημένο, θαυμάζω τους Μεσολογγίτες, που με λόγια και έργα πότισαν το δένδρο της λευτεριάς, που τους χάρισαν οι πρόγονοί τους με τις θυσίες τους, και τόφτασαν πανύψηλο πλάτανο.

Και τα πλατάνια, όπως μου διηγόνταν ο πληθωρικός Δήμαρχος Χρ. Ευαγγελάτος, ταξιδεύοντας από το Ρίο στο Αντίρριο, ισκιώνουν πάντα τα δεντράκια που φυτρώνουν πλάι τους, όσο καρποφόρα κι' αν είναι αυτά.

Γι' αυτό θα πρέπει με παρρησία να ομολογήσουμε πως, στο θάψιμο του Αιτωλικιώτικου μεγαλείου έχουμε όλες οι μεταεπαναστατικές γενιές, ηθελημένα ή αθέλητα, το πολύ ή λίγο μερτικό μας.

Οι πνευματικοί μας άνθρωποι, που θα μπορούσαν να εξυψώσουν πανελλήνια τον τόπο τους, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, δεν το βοήθησαν όσο και όπως έπρεπε.

Κι' αν κατά καιρούς μερικοί, με τον ενθουσιασμό και τις ικανότητες που διακρίνουν τους συμπολίτες μας, θέλησαν με φαντασία και τόλμη να το προβάλουν, δεν βρήκαν την όση και τόση συμπαράσταση κι' ανταπόκριση είχαμε υποχρέωση να προσφέρουμε κι' εμείς οι άλλοι.

Ακόμα θα πρέπει ν' αναφέρω και την ευθύνη όλων εκείνων, που, ενώ είχαν υποχρέωση να διαμαρτυρηθούν κι' ακόμα ν' αντιδράσουν, αφήσαν αρμόδιους κι' αναρμόδιους να συντελέσουν με τη στάση τους, να χαθούν σιγά-σιγά ανεκτίμητα κειμήλια εθνικής, ιστορικής, οικολογικής και πολιτιστικής μας κληρονομιάς.

Τελειώνοντας, θέλω να πιστεύω και να ελπίζω ότι οι νεώτεροι θα προσπαθήσουν να ζωντανέψουν και να προβάλουν όλα εκείνα τα ιστορικά και πολιτιστικά γεγονότα της πόλης μας.

Να αποδείξουν έμπρακτα μεγαλύτερη και περισσότερη αγάπη και φροντίδα προς αυτή, από μας τους μεγαλύτερους και τους πιο παλιότερους ακόμα, που ζήσαμε σε χρόνια δίσεκτα από τις συνεχείς πολεμικές περιπέτειες. Το Αιτωλικό αποτελεί μια δύναμη, που πρέπει να εκτιμηθεί και να αξιοποιηθεί. Η ιστορία του, παλαιότερη και νεώτερη, είναι γεμάτη από πράξεις ανιδιοτέλειας στην υπηρεσία της ελευθερίας και του πολιτισμού.

Και για να θυμηθούμε τον Γάλλο ιστορικό Ζαν-Ζακ Αμπέρ, ας επαναλάβουμε τα λόγια του: «Το Αιτωλικό σήμερα δεν ζητά παρά ελάχιστο μέρος από εκείνο που με τόση αφθονία έδωσε».

Το Αιτωλικό, με τη μεγάλη και πλούσια ιστορία, όπως σας την εξέθεσα παραπάνω, θα πρέπει δικαιωματικά να πάρει τη θέση που του πρέπει και του αξίζει.

Ακόμα θέλω να σας παρακαλέσω πως αν δεν κατόρθωσα να σας αποδείξω και να σας πείσω για το ιστορικό μεγαλείο της πόλης μας, σεις μην αδιαφορήσετε. Σκεφτείτε ότι, φταίνε τα δικά μου φτωχά κι' αδύναμα λόγια, που δεν στάθηκαν ικανά να δώσουν αυτό που περιμένατε. Δώστε όμως εσείς το περίσσειμα της καρδιάς σας σ' αυτό. Γιατί και μπορείτε και το αξίζει. Άλλωστε ο Σικελιανός φωνάζει:

Τη λευτεριά μας τούτη δεν την ήβραμε στο δρόμο και δεν θα μπορούμε εύκολα στ' αυγού το τσόφλι, γιατί δεν είμαστε κλωσσόπουλα, σ' αυτό να ξαναμπούμε πίσω, μα εγίναμε πουλιά και τώρα πια στο τσόφλι μέσα δε χωρούμε».

www.pentalofo.gr

Ο στρατηγός Γρηγόριος Λιακατάς.

Ο στρατηγός Γρηγ. Λιακατάς ήτανε γαμπρός του στρατηγού Στουρνάρη και κατάγονταν από τα χωριά του Ασπροπόταμου. Το 1825 διορίστηκε Γεν. Αρχηγός του Αιτωλικού, από το συμβούλιο των αρχηγών που είχε έδρα το Μεσολόγγι. Όταν κατάλαβε ότι κανένας από τους άλλους αρχηγούς δεν ήθελαν να πάνε να υπερασπιστούν το Ντολμά, πήγε ο ίδιος ακολουθούμενος εθελοντικά από Αιτωλικιώτες και λίγους συγγενείς του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.

Μεγ. Ελλην. Εγκυκλοπαίδεια «Πυρσός»
Εγκυκλοπαίδεια Ελευθερουδάκη
Εγκυκλοπαίδεια «Επιστήμη και Ζωή»
Μεγ. Εγκυκλοπαίδεια Πάτση.
Ιστορία των Ελλήνων Χρ. Αγγελομάτη
Ιστορία Μεσολογγίου Χρ. Ευαγγελάτου
Ιστορία της Ελλ. Επανάστασεως Φίνλεϋ
Ιστορία της Ελλ. Επανάστασεως Τρικούπη
Ιστορία της Ελλάδος Μέντελσον
Ιστορία της Μεγ. Ελλ. Επανάστασεως Κ. Καλαϊτζή
Στρατιωτικά ενθυμήματα Ν. Κασομούλη
Μεγ. Ποιητική Ανθολογία Μ. Περάνθη
Μεσολόγγι Δ. Φωτιάδη
Η Ελλ. Επανάσταση Δ. Κόκκινου
«Βίος Ευγένιου Αιτωλού» Αν. Γόρδιος
Ελληνικά Χρονικά Μάγερ
Απομνημονεύματα Σπυρομήλιος

Ο συγγραφέας γεννήθηκε στο Αιτωλικό, όπου έμαθε τα πρώτα γράμματα. Αριστούχος δάσκαλος υπηρέτησε στην Ξάνθη και τη Θεσσαλονίκη. Πήρε μέρος στον πόλεμο του 1940 και τιμήθηκε με δίπλωμα και μετάλλιο

Ανέπτυξε πλούσια εκπαιδευτική, πολιτιστική, κοινωνική και συνδικαλιστική δράση και του απονεμήθηκαν πολλές τιμητικές διακρίσεις.

Για το συγγραφικό του έργο γράφτηκαν κολακευτικά λόγια στις εφημερίδες.

Έργα του είναι:

1. Το βιβλίο των Προσευχών.
2. Προσφορά στη Κύπρο 1954-64.
3. Που θα στηρίξω την ευτυχία του παιδιού μου.
4. Το πνεύμα της θυσίας των Μεσολογγιτών.
5. Εκθέσεις Γ'. Δ'. Δημοτικού.
6. 70 Άριστες Εκθέσεις.
7. Προβλήματα Αριθμητικής Ε' ΣΤ'.
8. 666 Προβλήματα Πρακτικής Αριθμητικής.
9. 777 Τεχνολογικές ασκήσεις ορθογραφίας.
10. Μεγάλη Ελληνική Γραμματολογία.

Υπήρξε εκδότης του Περιοδικού «Δελτίο του Δασκάλου» της «Μαθητικής Φωνής» και της 15θήμερης εφημερίδας «Δημόκριτος» Επίσης δημοσίευσε πλήθος άρθρα, ομιλίες και χρονογραφήματα σε εφημερίδες.

Τò βιβλίο διαμορφώθηκε σè ψηφιακή μορφή από αντίτυπο
για τις ανάγκες τῆς ιστοσελίδας www.pentalofo.gr

www.pentalofo.gr